

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO

Kielce, dnia 3 listopada 2023 r.

Poz. 4180

UCHWAŁA NR LXV/806/23 SEJMIKU WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO

z dnia 26 października 2023 r.

w sprawie przyjęcia „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2023-2026”

Na podstawie art. 14 ust. 1 pkt 3 i art. 18 pkt 20 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz. U. z 2022 r., poz. 2094 z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r., poz. 840 z późn. zm.) po uzyskaniu pozytywnej opinii Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach, Sejmik Województwa Świętokrzyskiego uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się "Program Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2023-2026", stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Województwa Świętokrzyskiego.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Świętokrzyskiego.

Przewodniczący Sejmiku

Arkadiusz Bąk

Załącznik do uchwały Nr LXV/806/23
Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego
z dnia 26 października 2023 r.

**Program Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego
na lata 2023-2026**

Kielce, 2023 r.

Spis treści

Spis treści	2
1. Wstęp	3
2. Podstawa opracowania.....	3
2.1. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	4
3. Analiza spójności Programu z dokumentami strategicznymi	8
3.1. Poziom uwzględnienia zapisów Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022	8
3.2. Poziom uwzględnienia zapisów koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030.....	9
3.3. Poziom uwzględnienia zapisów Strategii Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+	9
3.4. Poziom uwzględnienia zapisów Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego	10
4. Wnioski z przeprowadzonej analizy dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego	11
5. Zarys historyczny województwa	13
6. Charakterystyka krajobrazu kulturowego.....	17
6.1. Charakterystyka obiektów Województwa Świętokrzyskiego oraz wojewódzkich samorządowych jednostek organizacyjnych	24
6.2. Dziedzictwo niematerialne	25
6.3. Placówki muzealne	28
6.4. Charakterystyka zasobu kulturowego na tle innych województw	30
7. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	32
7.1. Obiekty najwyższej rangi	32
7.2. Zabytki w rejestrze zabytków nieruchomych	33
7.3. Zabytki w rejestrze zabytków ruchomych	34
7.4. Zasoby w rejestrze zabytków archeologicznych	36
8. Zarządzanie ochroną zabytków w gminach i powiatach	37
9. Ocena stanu zachowania istniejących zasobów.....	38
9.1. Analiza SWOT	39
10. Założenia programowe opieki nad zabytkami	41
10.1. Planowane szlaki kulturowe i turystyczne.....	48
11. Instrumenty realizacji, finansowania i wdrażania Programu Opieki nad Zabytkami	50
11.1. Wdrażanie i realizacja.....	50
11.2. Monitoring.....	51
11.3. Źródła finansowania	58
12. Podsumowanie	64

1. Wstęp

Bogate dziedzictwo kulturowe regionu świętokrzyskiego sięga czasów prehistorycznych. Teren Wyżyny Małopolskiej, wyznaczony granicami rzek Wisły i Pilicy, z centralnie położonymi Górami Świętokrzyskimi – które należą do najstarszych gór w Europie – przyciąga różnorodnością i wyjątkowością zabytków. Funkcjonujące 5 tysięcy lat temu neolityczne kopalnie krzemienia (Krzemionki w pobliżu Ostrowca Świętokrzyskiego) należały do największych w Europie, a wyroby z pozyskanego tam krzemienia pasiastego odkrywane były w odległości setek kilometrów od miejsca wydobywania. Początek naszej ery to z kolei masowa produkcja żelaza w tysiącach jednorazowych glinianych pieców hutniczych zwanych dymarkami.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami jako dokument o charakterze strategicznym stanowi podstawę dla określenia – w perspektywie czterech lat – zasadniczych kierunków działań i zadań mających na celu zachowanie środowiska kulturowego województwa, a także w miarę możliwości poprawy jego stanu. Jest dokumentem polityki administracyjnej w zakresie podejmowanych przedsięwzięć dotyczących inicjowania, wspierania i koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego.

Realizacja założeń Programu przyczyni się do współpracy między województwem, a samorządem powiatowym, samorządami gminnymi, właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Współpraca ta, prowadzona dotychczas oraz rozwijana w kolejnych latach, powinna przynieść lokalnej społeczności wymierne korzyści – zachowanie naszego dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń.

Program ma na celu wskazywać konieczne do wykonania zadania i sugerować sposoby ich realizacji poprzez określenie podstawowych założeń organizacyjnych, finansowych, promocyjnych i ochronnych.

Główną ideą Programu jest wyznaczenie kierunków działań pozwalających osiągnąć odczuwalną i akceptowaną społecznie poprawę w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie województwa świętokrzyskiego. Niezwykle ważnym jest, aby działania czynione w tych kierunkach były wykonywane przy czynnym i świadomym współudziale społeczności lokalnej. Obowiązkiem samorządu województwa jest z kolei podnoszenie świadomości społecznej w zakresie opieki nad zabytkami oraz efektywne usprawnianie mechanizmów regulujących kwestie tej opieki, jak również tworzenie i wspieranie inicjatyw mających taką opiekę na celu.

2. Podstawa opracowania

Podstawą prawną opracowania wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami są przepisy wynikające z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹. Zapis w ustawie mówi jasno, że zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.

Program ma na celu, w szczególności:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego, dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;

¹ Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.

- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Program jest następnie ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu zarząd województwa, powiatu i gminy (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy. Sprawozdanie z realizacji wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami jest przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i właściwemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków w celu jego wykorzystania przy opracowywaniu, aktualizacji i realizacji krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2.1. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Do najważniejszych aktów prawnych regulujących sposób ochrony i zarządzania zabytkami w Polsce należą:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.²

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa narodowego w Polsce (art. 5), stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury (art. 6 ust. 1), wskazuje, że ochrona środowiska (w tym zabytków) jest konstytucyjnym obowiązkiem państwa i każdego obywatela (art. 86).

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami³

Wymieniona w powyższym podrozdziale ustawa jest najważniejszym aktem prawnym w dziedzinie ochrony zabytków. Ustawa określa zadania na rzecz ochrony zabytków, w szczególności realizowane przez organy administracji publicznej:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje pojęcia z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami oraz określa przedmiot, zakres, formy i sposób ich ochrony. Formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków,
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- uznanie za pomnik historii,
- utworzenie parku kulturowego,
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Wpis do rejestru zabytków

² Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

³ Dz.U. 2022 poz. 840 z późn. zm.

Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o taki wpis może występować właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym znajduje się zabytek. Także wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania z urzędu w sprawie wpisania zabytku nieruchomego do rejestru zabytków. Do rejestru można wpisać także otoczenie, nazwę geograficzną, historyczną i tradycyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków może wpisać także do rejestru historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny.

Lista Skarbów Dziedzictwa

Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Na ww. listę wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego zaliczany do jednej z następujących kategorii:

- 1) zabytków archeologicznych, które mają więcej niż 100 lat, wchodzą w skład zbiorów archeologicznych lub zostały pozyskane w wyniku badań archeologicznych lub przypadkowych odkryć,*
- 2) elementów stanowiących integralną część zabytków architektury, wystroju wnętrz, pomników, posągów i dzieł rzemiosła artystycznego, które mają więcej niż 100 lat,*
- 3) wykonanych ręcznie dowolną techniką i na dowolnym materiale dzieł malarstwa, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 4 i 5, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 150 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,*
- 4) wykonanych ręcznie na dowolnym materiale akwareli, gwaszy i pastelii, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 30 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,*
- 5) mozaik, nieobjętych kategoriami wskazanymi w pkt 1 i 2, oraz rysunków wykonanych ręcznie przy użyciu dowolnej techniki i na dowolnym materiale, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,*
- 6) oryginalnych dzieł grafiki i matryc do ich wykonania oraz oryginalnych plakatów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,*
- 7) oryginalnych rzeźb, posągów lub ich kopii wykonanych tą samą techniką co oryginał, nieobjętych kategorią wskazaną w pkt 1, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,*
- 8) fotografii, filmów oraz ich negatywów, które mają więcej niż 50 lat, ich wartość jest wyższa niż 15 000 euro oraz nie są własnością ich twórców,*
- 9) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach inkunabułów i manuskryptów oraz map i partytur muzycznych, liczących więcej niż 50 lat, które nie są własnością ich twórców,*
- 10) pojedynczych lub znajdujących się w zbiorach książek, które mają więcej niż 100 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,*
- 11) map drukowanych, które mają więcej niż 200 lat,*
- 12) środków transportu, które mają więcej niż 75 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro,*
- 13) innych kategorii, niewymienionych w pkt 1–12, obejmujących zabytki, które mają więcej niż 50 lat i ich wartość jest wyższa niż 50 000 euro*

– na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego.

Pomnik Historii

Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnych wartościach materialnych i niematerialnych oraz znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego naszego kraju. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej specjalnym rozporządzeniem na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W treści prezydenckiego rozporządzenia wyszczególnia się cechy danego zabytku świadczące o jego najwyższej wartości, określa się precyzyjnie jego granice i zamieszcza schematyczną mapkę obiektu. Na listę Pomników Historii mogą zostać wpisane obiekty architektoniczne, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne lub ruralistyczne, zabytki techniki, obiekty budownictwa obronnego, parki i ogrody,

cmentarze, miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych oraz stanowiska archeologiczne.

Park kulturowy

Park Kulturowy jest tworzony w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Podstawą jego utworzenia jest uchwała rady gminy, którą podejmuje się po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Nowelizacja ustawy z dnia 22 czerwca 2017 roku wprowadziła zapis, mający na celu ochronę obiektów zabytkowych, co do których zostało wszczęte postępowanie w sprawie wpisu do rejestru zabytków nieruchomych, ale decyzja nie jest jeszcze ostateczna: „od dnia wszczęcia postępowania w sprawie wpisu zabytku do rejestru do dnia, w którym decyzja w tej sprawie stanie się ostateczna, przy zabytku, którego dotyczy postępowanie, zabrania się prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i podejmowania innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku”. Zakaz ten dotyczy również robót budowlanych objętych pozwoleniem na budowę albo zgłoszeniem, a także działań określonych w innej decyzji pozwalającej na ich prowadzenie. (Art. 10 a).

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa⁴

Ustawa ta określa zobowiązania samorządu województwa, w tym konieczność opracowania strategii rozwoju województwa (artykuł 11, ust. 1 i 2), która uwzględnia m.in. następujące cele:

- pielęgnowanie polskości oraz rozwój i kształtowanie świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej mieszkańców, a także pielęgnowanie i rozwijanie tożsamości lokalnej;
- zachowanie wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego przy uwzględnieniu potrzeb przyszłych pokoleń;
- kształtowanie i utrzymanie ładu przestrzennego.

Ustawa zobowiązuje samorząd województwa do prowadzenia polityki rozwoju województwa, na którą składa się m.in.: wspieranie rozwoju kultury oraz sprawowanie opieki nad dziedzictwem kulturowym i jego racjonalne wykorzystywanie. Zgodnie z nakazem ustawowym – artykuł 14 ust. 1 – samorząd województwa wykonuje zadania o charakterze wojewódzkim określone ustawami, w tym także (pkt. 3) w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Zabytki, a szerzej dziedzictwo kulturowe, stanowią w świetle tych przepisów przede wszystkim czynnik procesów integracyjnych w regionie.

Dodatkowe uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawierają m.in.:

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁵

Ustawa precyzuje, co powinno być uwzględniane podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a także ustaleniach lokalizacji inwestycji celu publicznego. W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym należy uwzględnić wymagania dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, a także dóbr kultury współczesnej.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane⁶

Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbioru obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków, obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz w odniesieniu do obiektów w gminnej ewidencji zabytków.

⁴ Dz.U. 2022 poz. 2094, z późn. zm.

⁵ Dz.U. 2022 poz. 503 z późn. zm.

⁶ Dz.U. 2021 poz. 2351 z późn. zm.

W kontekście ochrony zabytków istotnym przepisem prawa budowlanego jest możliwość skorzystania z odstępstw od sprecyzowanych w ustawie przepisów techniczno-budowlanych, dotyczących projektowania, budowania, użytkowania i utrzymywania obiektów budowlanych.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska⁷

Ustawa wskazuje, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych. Dodatkowo ustanawia, iż prognoza oddziaływania na środowisko, sporządzana przy okazji opracowywania: polityk, strategii, planów lub programów powinna: określać, analizować i oceniać przewidywane, znaczące oddziaływanie na środowisko, a także zabytki.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody⁸

Jednym z celów ochrony przyrody jest ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień (art. 2 ust. 2 pkt 5). Jako jedną z form ochrony przyrody w tym jej immanentnego składnika, jakim jest krajobraz ustawa ta przyjmuje w art. 6 ust. 1 pkt 3 park krajobrazowy. Zgodnie z art. 16 ust. 1, park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. Zarówno utworzenie parku krajobrazowego jak i nadanie mu statutu należą do prerogatyw sejmiku wojewódzkiego (art. 16 ust. 3 ust. 5).

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami⁹

Ustawa mówi, że jednym z celów publicznych jest opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz precyzuje, jakie działania (sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości) wymagają pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej¹⁰

W rozumieniu niniejszej ustawy działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Ustawa określa, że sprawowanie opieki nad zabytkami jest jednym z podstawowych zadań instytucji kultury oraz, że prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie¹¹

Ustawa informuje, że gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe.

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zawierają:

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach¹²

Ustawa zawiera zapisy o przechowywaniu, zabezpieczaniu i udostępnianiu zabytków. Ustawa mówi, iż Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określa, w drodze rozporządzenia, zakres, formy i sposób ewidencjonowania zabytków w muzeach.

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach¹³

Biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej. Ustawa określa

⁷ Dz.U. 2022 poz. 2556 z późn. zm.

⁸ Dz.U. 2022 poz. 916 z późn. zm.

⁹ Dz.U. 2021 poz. 1899 z późn. zm.

¹⁰ Dz.U. 2020 poz. 194 z późn. zm.

¹¹ Dz.U. 2022 poz. 1327 z późn. zm.

¹² Dz.U. 2022 poz. 385 z późn. zm.

¹³ Dz.U. 2022 poz. 2393 z późn. zm.

m.in. funkcjonowanie narodowego zasobu bibliotecznego. Do narodowego zasobu bibliotecznego zaliczane są zbiory mające wyjątkową wartość i znaczenie dla dziedzictwa narodowego, które są unikatowe i mają dużą wartość historyczną, naukową, kulturalną lub artystyczną. Do narodowego zasobu bibliotecznego zaliczone zostały zbiory m.in. Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Witolda Gombrowicza w Kielcach.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy, które zawiera:

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach¹⁴

Narodowy zasób archiwalny służy nauce, kulturze, gospodarce narodowej oraz potrzebom obywateli. Nadzór nad narodowym zasobem archiwalnym sprawuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego za pośrednictwem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych.¹⁵

3. Analiza spójności Programu z dokumentami strategicznymi

3.1. Poziom uwzględnienia zapisów Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami to dokument strategiczny uchwalany przez Radę Ministrów na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego zgodnie z zapisami Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (DZ.U. z 2018 r., poz. 2067 z późn. zm.).

Dokument ten określa cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na okres czterech lat. Wskazuje on także szczegółowo kierunki działań i zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, jak również warunki i sposób ich finansowania oraz harmonogram ich realizacji.¹⁶

Głównym celem programu jest „Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami”. W programie wskazano cele szczegółowe oraz kierunki działań, które przyczynią się do ochrony dziedzictwa kulturowego kraju na poziomie lokalnym i centralnym. W dokumencie poruszono także kwestie związane z budową świadomości społecznej wartości zabytków na terenie kraju.

W Programie określono cele główne i cele szczegółowe stanowiące drogowskaz dla działań związanych z dziedzictwem kulturowym.

Cel główny: Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami

- Cel szczegółowy 1 Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego
- Cel szczegółowy 2 Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami

¹⁴ Dz.U. 2020 poz. 164 z późn. zm.

¹⁵ Do aktów wykonawczych należą: Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 roku Nr 30, poz. 259), Rozporządzenie Ministra Kultury z 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 roku Nr 71, poz. 650), Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 roku Nr 75, poz. 706), Rozporządzenie Ministra Kultury z 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz. U. z 2004 roku Nr 102, poz. 1066), Rozporządzenie Ministra Kultury z 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. 2020 poz. 1901), Rozporządzenie Ministra Kultury z 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 roku Nr 212, poz. 2153), Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wywozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2011 roku Nr 50, poz. 256), Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 roku Nr 89, poz. 510), Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2021 poz. 56), Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. 2021 poz. 81).

¹⁶ <https://nid.pl/krajowy-program-ochrony-zabytkow-i-opieki-nad-zabytkami-na-lata-20192022/>

- Cel szczegółowy 3 Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego

3.2. Poziom uwzględnienia zapisów Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Znaczenie dokumentu w kontekście programu opieki nad zabytkami jest ważne, gdyż jednym z ustawowych celów programów opieki nad zabytkami jest włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.

Celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia: konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie.

Koncepcja kładzie nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Dokument formułuje również zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa. Uwzględnia także problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

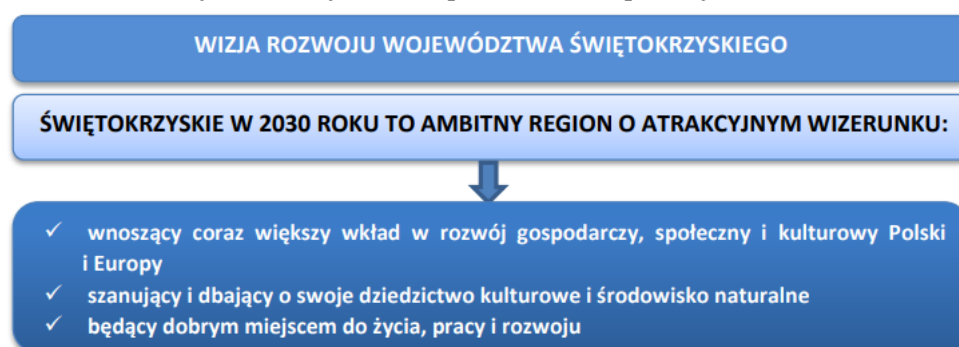
Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

- ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu;
- wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na obszarach o niższym reżimie ochronnym;
- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich;
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni.

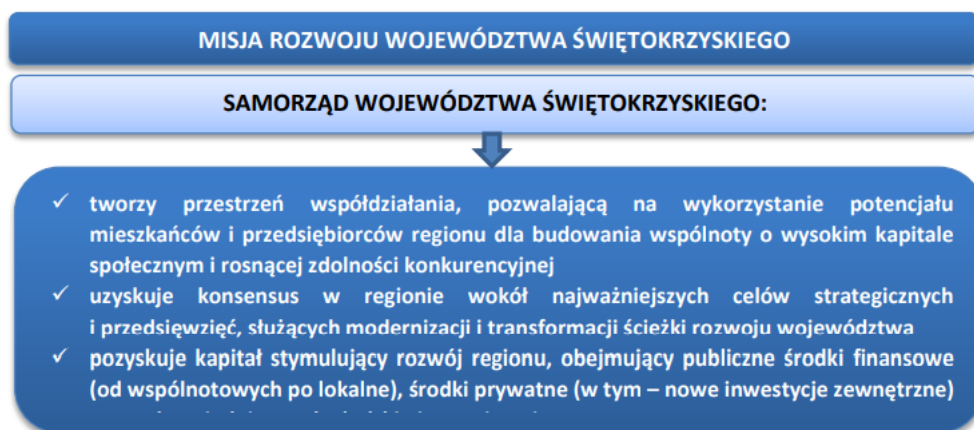
3.3. Poziom uwzględnienia zapisów Strategii Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030¹⁷

W dniu 29 marca 2021 roku Sejmik Województwa Świętokrzyskiego podjął Uchwałę Nr XXX/406/21 w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+. To najważniejszy i podstawowy dokument samorządu województwa określający obszary, cele i kierunki polityki rozwoju regionu, stanowiący punkt wyjścia do przygotowania pozostałych regionalnych dokumentów strategicznych i operacyjnych.

Wyznaczona do 2030 roku wizja oraz misja została przedstawiona poniżej.

¹⁷ <https://www.swietokrzyskie.pro/category/wojewodztwo-swietokrzyskie/strategia-rozwoju-wojewodztwa-swietokrzyskiego-2030/>

W strategii wyznaczono 4 cele strategiczne:

- CEL STRATEGICZNY 1. INTELIGENTNA GOSPODARKA I AKTYWNI LUDZIE
- CEL STRATEGICZNY 2. PRZYJAZNY DLA ŚRODOWISKA I CZYSTY REGION
- CEL STRATEGICZNY 3. WSPÓLNOTA I BEZPIECZNA PRZESTRZEŃ, KTÓRE ŁĄCZĄ LUDZI
- CEL STRATEGICZNY 4. HORYZONTALNY SPRAWNE ZARZĄDZANIE REGIONEM

Przedmiotowy dokument rozwija zapisy związane z celami strategicznymi 3 i 4, które odnoszą się do dziedzictwa kulturowego na terenie województwa.

W ramach celu strategicznego 3 wyznaczono:

Cel operacyjny 3.1. Silny kapitał społeczny w regionie

Kluczowe kierunki działań:

- 3.1.1. Zwiększenie poczucia tożsamości regionalnej mieszkańców
- 3.1.2. Upowszechnianie rozwiązań ograniczających migracje i wspieranie działań na rzecz osiedlania się nowych mieszkańców w regionie
- 3.1.3. Wspieranie działań mających na celu wysoką jakość edukacji
- 3.1.4. Rozwój instytucji kultury i dziedzictwa kulturowego
- 3.1.5. Poprawa warunków dla zwiększania aktywności społecznej i obywatelskiej mieszkańców.

W ramach celu strategicznego 4 wyznaczono:

Cel operacyjny 4.2. Budowa rozpoznawalnej marki regionu świętokrzyskiego

Kluczowe kierunki działań:

- 4.2.1. Promocja regionu jako miejsca atrakcyjnego do życia
- 4.2.2. Promocja gospodarcza i turystyczna regionu

3.4. Poziom uwzględnienia zapisów Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego¹⁸

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego został przyjęty uchwałą XLVII/833/14 przez Sejmik Województwa Świętokrzyskiego dnia 22 września 2014 r.

W Planie określono cele warunkujące i priorytety regionalnej polityki przestrzennej, także w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego.

Jako główne zadanie samorządu województwa w zakresie zagospodarowania przestrzeni kulturowej wskazano skuteczniejszą ochronę i rewaloryzację zasobów dziedzictwa kulturowego oraz racjonalne ich zagospodarowanie m.in. z myślą o wykorzystaniu tych zasobów jako elementu promocji i czynnika rozwoju gospodarczego, a także

¹⁸<https://bip.sejmik.kielce.pl/231-departament-nieruchomosci-geodezji-i-planowania-przestrzennego/1541-plan-zagospodarowania-przestrzennego-wojewodztwa-swietokrzyskiego.html>

zapewnieniu trwałych źródeł dofinansowywania prac rewaloryzacyjnych z dochodów budżetowych i pozabudżetowych np. z turystyki.

Przedmiotowy dokument w całości uwzględnia postulaty przytoczone w planie zagospodarowania przestrzennego województwa świętokrzyskiego.

4. Wnioski z przeprowadzonej analizy dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego

- Teren województwa świętokrzyskiego charakteryzuje się bogactwem przyrodniczym związanym m.in. Górami Świętokrzyskimi – które należą do najstarszych gór w Europie. Zgodnie z danymi na koniec roku 2021 prawie 65% województwa świętokrzyskiego to obszary prawnie chronione. Na terenie województwa funkcjonuje: 1 park narodowy, 73 rezerваты przyrody, 9 parków krajobrazowych, 27 obszarów chronionego krajobrazu, 40 obszarów Natura 2000, 772 pomniki przyrody, 18 stanowisk dokumentacyjnych, 13 zespołów przyrodniczo – krajobrazowych, 122 użytki ekologiczne. Do atrakcji przyrodniczych regionu zaliczyć można m.in. najokazalsze drzewo w Polsce dąb „Bartek”, jedną z najpiękniejszych jaskiń krasowych kraju jaskinię „Raj”, bogactwo geologiczne w postaci gołoborzy czy obszar Kadzielni ze skalnym rezerwatem.
- Województwo świętokrzyskie na tle innych województw uznawane jest, za jedno z ciekawszych pod względem turystyczno-krajoznawczym. Prowadzone są systematyczne działania związane z modernizacją i rozbudową szlaków turystycznych. Na terenie województwa funkcjonują: szlaki turystyki pieszej o łącznej długości ok. 1700 km, znakowane szlaki rowerowe (103 szlaki o łącznej długości ok. 4 tys. km), podziemne trasy turystyczne, ścieżki dydaktyczne, dwa szlaki turystyki kolejowej — Świętokrzyska Kolej Dojazdowa Ciuchcia Ekspres Ponidzie oraz uruchomiona w lipcu 2004 r. Starachowicka Kolej Wąskotorowa, trasy turystyki samochodowej oraz szlaki turystyki kajakowej.
- O wysokim potencjale materialnego dziedzictwa kulturowego województwa świadczą obiekty o wybitnych wartościach artystycznych i historycznych, objętych ochroną. Należą do nich obiekty figurujące na liście światowego dziedzictwa UNESCO, zespoły zabytkowe uznane za pomniki historii oraz parki kulturowe. Na terenie województwa świętokrzyskiego znajduje się 11 obiektów najwyższej rangi (obiekty wpisane na listę UNESCO (1): Krzemieniowski region prądziejowego górnictwa krzemienia pasiastego (w skrócie: Krzemionki), pomniki historii (9): dawny pałac biskupów oraz katedra w Kielcach, pałacyk Henryka Sienkiewicza z zabytkowym parkiem i aleją lipową w Oblęgorku, pokamedulski zespół klasztorny Pustelnia Złotego Lasu w Rytwianach, historyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy Sandomierza, pobenedyktyński zespół klasztorny oraz przedchrześcijańskie obwałowania kamienne na Łysej Górze, ruiny zamku Krzyżtopór w Ujeździe, zespół kolegiaty pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny wraz z reliktnami kościoła pw. św. Mikołaja oraz grodzisko w Wiślicy, zespół opactwa cystersów w Wąchocku, zespół kolegiaty p.w. Św. Marcina Biskupa w Opatowie, parki kulturowe(1): park kulturowy miasta Końskie.
- W krajobrazie kulturowym wyróżniają się: budowle warowne reprezentowane m.in. przez: zespół zamkowy w Bodzentynie, ruiny gotyckiego zamku w Chęcinach, zamek królewski w Sandomierzu, zamek w Szydłowie; architektura sakralna i rezydencjonalna reprezentująca style architektoniczne romanizmu, gotyku, baroku czy XIX w., zabytki techniki dawnego górnictwa i hutnictwa, układy zabytkowej zieleni oraz cmentarze.
- Na terenie województwa odnaleźć można liczne obiekty architektury drewnianej, szczególnie na terenach wiejskich. Są to głównie domy jednorodzinne. Na terenie województwa odnaleźć można także przykłady drewnianej architektury sakralnej. Wśród nich szczególne miejsce zajmuje kościół w Zborówku, jedna z najstarszych świątyń drewnianych w Polsce (1459 r.). Niestety w ostatnich latach podobnie jak w innych regionach kraju zaobserwować można stopniowy zanik drewnianego budownictwa ludowego.
- Na terenie województwa świętokrzyskiego znajduje się około 24,5 tys. stanowisk archeologicznych, co stanowi około 5% stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na terenie kraju. Tylko 1% stanowisk archeologicznych z terenu województwa świętokrzyskiego ujętych jest w rejestrze zabytków

archeologicznych (182 pozycje).¹⁹ Wśród zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków dominują obiekty z okresu pradziejów (27%) oraz z epoki brązu (19%).

- Rejestr zabytków ruchomych województwa świętokrzyskiego zawiera 434 pozycje, do których głównie należy wystrój i wyposażenie obiektów sakralnych – 59% wszystkich zabytków ruchomych. Wśród nieruchomych obiektów rejestrowych przeważają zabytki z okresu XVI-XVIII w., stanowiąc 40% wszystkich zabytków nieruchomych.
- W latach 2014-2022 z zasobu rejestru zabytków nieruchomych wykreślono 21 pozycji. Dotyczyły one głównie terenów dawnych parków (9), które utraciły wartości zabytkowe oraz pojedynczych obiektów stanowiących element zabytków folwarcznych (3) czy zabytków techniki (3) ze względu na zły stan zachowania i innych budynków.
- W roku 2021 oceniano 5 wniosków w konkursie „Zabytek Zadbane” z terenu województwa świętokrzyskiego. Wyróżnienie otrzymał zespół zakładu hutniczego w Maleńcu. Dla porównania w roku 2020 oceniano 3 wnioski w ww. konkursie z terenu województwa świętokrzyskiego (brak wyróżnień dla obiektów z terenu województwa).
- Do zabytków z terenu województwa zagrożonych degradacją należą głównie obiekty nieużytkowane i niezabezpieczone w odpowiedni sposób. Największą grupę zabytków w tej kategorii stanowią prywatne dwory, pałace i obiekty im towarzyszące (m.in. gospodarcze), budynki mieszkalne oraz obiekty dawnej kultury żydowskiej. Wśród zabytków znajdujących się na terenie województwa dominują obiekty prywatne – w większości dwory i pałace z obiektami gospodarczymi i zaniedbanymi parkami oraz zabytki techniki. Dwory i pałace w stanie ruiny to m.in.: pałac w Włostowie, pałac w Sobkowie, dwór w Bolminie, dwór w Wólce Kłuckiej, dwór w Drochowie Dolnym.
- Część gmin z terenu województwa świętokrzyskiego nie posiada opracowanych gminnych ewidencji zabytków oraz programów opieki nad zabytkami. Opracowane karty zabytków nieruchomych, które zostały przyjęte zarządzeniem w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków posiada prawie 68% gmin z terenu województwa. Opracowane programy opieki nad zabytkami posiada 59% jednostek samorządu terytorialnego.
- W ciągu dekady zwiększył się potencjał bazy noclegowej - liczba miejsc noclegowych całorocznych wzrosła o 57,67% (w kraju 34,54%) do 15 237. Stopień nasycenia miejscami noclegowymi jest jednak mniejszy niż średnia krajowa. Ruch turystyczny w ostatnich latach wzrastał (2010-2019), wzrost liczby turystów korzystających z obiektów noclegowych wyniósł 61,43%. Jednak w 2020, liczba turystów spadła w stosunku do roku poprzedzającego o 48,93% (COVID-19).
- Do najchętniej odwiedzanych atrakcji turystycznych na terenie województwa świętokrzyskiego (stan na koniec 2022 roku) należą: JuraPark w Bałtowie, Tężnia solankowa w Busku – Zdroju, Park Rozrywki i Miniatur Sabat Krajno, Kamieniołom Kadzielnia z Amfiteatrem, Podziemną Trasą Turystyczną i Tyrolką, Klasztor na Świętym Krzyżu, Zamek Królewski w Chęcinach, szlaki turystyczne ŚPN, Baseny Mineralne w Solcu – Zdroju, Europejskie Centrum Bajki w Pacanowie, Zamek Krzyżtopór w Ujeździe, Trasa Podziemna w Sandomierzu, Ostrowiecki Browar Kultury, Sanktuarium w Kałkowie – Godowie, Centrum Geoedukacji w Kielcach, Galeria widokowa na Gołoborzu, Brama Opatowska w Sandomierzu, Jaskinia Raj, Park Etnograficzny w Tokarni, Osada Średniowieczna w Hucie Szklanej, Rezerwat Ślichowice w Kielcach.²⁰
- Spośród 2069 produktów znajdujących się na liście Produktów tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi 95 pochodzi z terenu województwa świętokrzyskiego. Na liście produktów tradycyjnych z terenu województwa znajdują się głównie mięsa oraz produkty mięsne, wyroby piekarnicze i cukiernicze, orzechy, nasiona, zboża, warzywa i owoce, a także miody.²¹
- Do dziedzictwa niematerialnego analizowanego obszaru zaliczyć należy: lokalne obrzędy i zwyczaje, twórczość ludową, charakterystyczną gwarę czy stroje ludowe. Na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego UNESCO zostały wpisane Bziuki z Koprzywnicy. To wielkanocny zwyczaj polegający na nabieraniu nafty w usta przez strażaków i wydychaniu jej na płonące pochodnie.

¹⁹ <https://zabytek.pl/pl/szukaj?szukaj-typu=zabytek&wojewodztwo=26&kategoria=zabytki-archeologiczne>

²⁰ <https://www.swietokrzyskie.pro/najpopularniejsze-atrakcje-turystyczne-w-wojewodztwie-swietokrzyskim-w-2022-roku-galeria-zdjec/>

²¹ <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/lista-produktow-tradycyjnych12>

- Na bogactwo form twórczości ludowej województwa wpływają różne dziedziny sztuki ludowej, m.in.: malarstwo, garncarstwo, rzeźbiarstwo, wycinankarstwo, kowalstwo, poezja, tkactwo czy lutnictwo. Prace wielu twórców z regionu są znane na terenie kraju i zagranicą. Mieszkańców ziemi świętokrzyskiej charakteryzuje duża aktywność twórcza. Odnotowuje się działalność około 600 artystów ludowych. Istnieje wiele zespołów regionalnych, grup śpiewaczych, gawędziarzy czy 780 kół gospodyń wiejskich.
- Na terenie województwa funkcjonują 32 placówki muzealne (w tym 8 oddziałów), organizujące wystawy stałe i czasowe, natomiast zasób muzealiów wynosi 298,5 tys. eksponatów. Liczba zwiedzających placówki muzealne w roku 2021 wynosiła 347,5 tys. osób²². Oferta muzealna województwa obejmuje szeroki przekrój działalności, w tym placówki muzealne nietypowe, do których zaliczyć można Muzeum Porcelany w Ćmielowie, Muzeum Zegarów (im. Przypkowskich) w Jędrzejowie czy Muzeum Zabawek i Zabawy w Kielcach.
- Region świętokrzyski charakteryzuje się ciekawą ofertą placówek kulturalnych chętnie odwiedzanych przez mieszkańców i turystów. Na terenie województwa łącznie funkcjonuje 477 podmiotów działających w obszarze kultury (4 na 10 000 mieszkańców, co plasuje województwo na 3 pozycji ex aequo z województwami: dolnośląskim, kujawsko – pomorskim, lubuskim, łódzkim, podlaskim, pomorskim, warmińsko – mazurskim i wielkopolskim). Działalność kulturalną na terenie województwa prowadzi: 9 galerii sztuki, 255 bibliotek z księgozbiorem w ilości 4 182,2 tys. sztuk, 111 centrów, domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic, 4 teatry i instytucje muzyczne z 1 763 miejscami na widowni, 18 kin stałych z 6,8 tys. miejsc dla oglądających). Pod względem wskaźnika wypożyczeń księgozbioru z bibliotek publicznych na 1 czytelnika województwo świętokrzyskie uplasowało się w czołówce (2 miejsce po województwie wielkopolskim). W 2021 r. na terenie kraju ponad 3,2 mln osób odwiedziło państwowe i samorządowe galerie sztuki. Największą liczbę zwiedzających w galeriach w kraju i samorządowych zgromadziły galerie właśnie z terenu województwa świętokrzyskiego (22,5% ogółu zwiedzających galerie państwowe i samorządowe).
- Corocznie województwo świętokrzyskie włącza się aktywnie w promocję dziedzictwa kulturowego, oferując wiele atrakcyjnych spotkań, wycieczek i prelekcji, a także angażując się w udział w Europejskich Dniach Dziedzictwa. W ramach Europejskich Dni Dziedzictwa organizowane są dni otwarte w obiektach zabytkowych, tematyczne wystawy w muzeach, bibliotekach i instytucjach kultury, sesje popularnonaukowe, koncerty, spacer, pikniki historyczne. Jest to promocja instytucji, miejsc, obiektów, wydarzeń, a także forma edukacji o regionalnym dziedzictwie kulinarnym.
- Ochronie zabytków na terenie województwa sprzyjają opracowane miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (mpzp). Poziom pokrycia województwa mpzp wynosi 31,1% (przy średniej dla kraju na poziomie 31,4%), co uplasowało województwo na 8 pozycji. Do jednostek samorządu terytorialnego z terenu województwa charakteryzujących się pełnym pokryciem miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego zaliczyć można gminy: Baćkowice, Bieliny, Bogoria, Kije, Łączna, Nagłowice, Nowiny, Obrazów, Raków, Secemin, Strawczyn i Zagnańsk.²³
- Działania związane z ochroną i promocją dziedzictwa wymagają wysokich nakładów finansowych. Samorząd województwa świętokrzyskiego udziela dotacji na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami usytuowanymi na terenie administracyjnym województwa. W roku 2021 łącznie przyznano dotację na kwotę 1 165 000 zł (w roku 2020 przyznano dotację w wysokości 399 828,65 zł). Dodatkowo samorząd województwa udzielał wsparcia finansowego dla własnych obiektów zabytkowych i obiektów podległych jednostek.

5. Zarys historyczny województwa

O dawnym osadnictwie lokalnym na obecnym terenie zadecydowały głównie bogactwa mineralne regionu, czyli rudy żelaza, na co wskazują ślady pieców dymarskich i cmentarzyska z okresu żelaza. Na północnym - wschodzie na obrzeżach Łysogór archeolodzy odnaleźli ok. 6 tys. stanowisk produkcyjnych. Było tu ogromne zagłębie

²² Na podstawie Analiz Statystycznych Kultura i dziedzictwo narodowe w 2021 r. (Główny Urząd Statystyczny).

²³ https://wspolnota.org.pl/fileadmin/news/MPZP_Ranking_14-2022.pdf

hutnicze z ponad 400 tysiącami pieców dymarskich. W pobliżu hut znajdowało się wiele obiektów pomocniczych służących przygotowaniu rudy (prażaki) czy węgla drzewnego (mielerze), a także paleniska kowalskie.

W wiekach VIII – X powstał na Świętym Krzyżu ośrodek kultu pogańskiego. Ale już w latach 1136-1137 na Łysej Górze zostało ufundowane przez księcia Bolesława Krzywoustego opactwo benedyktynów. Było drugim w Małopolsce (po Tyńcu), a piątym w kraju. Prowadziło ono akcję ewangelizacyjną nie tylko w tym regionie, ale także na terenie Radomszczyzny i Lubelszczyzny.

W XI wieku istniały w Małogoszczu, Tarczku, Wiślicy i Zawichoście grody, otoczone licznymi osadami służebnymi. W wiekach XI-XII terytorium między Wisłą, Pilicą i Kamienną stanowiły ziemia sandomierska, wiślicka i ziemia krakowska na południowym - zachodzie. Najstarszy kościół z tamtego okresu to drewniany kościół św. Wojciecha (1086) w Kielcach. Romańskie świątynie na terenie województwa z końca XI lub początku XII w. to: kościół w Grzegorzewicach, Kijach, Mokrsku, Opatowie, Sandomierzu, Tarczku, Trójcy i Zawichoście. Obszar województwa pozostawał na szlaku życia zakonnego: przybywali tu zakonnicy z Włoch, Burgundii i Ziemi Świętej: benedyktyni osiedli na Łyścu, cystersi w Wąchocku, Jędrzejowie i Koprzywnicy, joannici w Zagóści pod Pińczowem, dominikanie w Sandomierzu.

Koniec XIII i początek XIV w. to okres lokacji miast na prawie magdeburskim takich ośrodków miejskich, jak: Bodzentyn, Chęciny, Jędrzejów, Koprzywnica, Kunów, Kurzelów, Łagów, Opatowiec, Opatów, Pacanów, Połaniec, Wiślica, Sandomierz, Skalmierz, Stopnica, Szydłów, Zawichost, Pierzchnica, Radoszyce, Nowa Słupia, Kielce i Wodzisław. Wówczas powstało wiele budowli w stylu gotyckim zarówno świeckich, jak i sakralnych, nowe klasztory bernardynów w Opatowie, paulinów w Pińczowie i erem bernardyński w Świętej Katarzynie.

Wiek XV to czas powolnego rozwoju regionu. Dominowały tu tereny rolnicze, a północna część województwa była porośnięta lasami, które stanowiły dogodny teren polowań, m.in. dla króla Władysława Jagiełły, gromadzącego zapasy żywności przed wyprawą wojenną z zakonem krzyżackim.

W wieku XVI nastąpił intensywny rozwój kultury i rozwój ekonomiczny regionu. Eksploatowano tu rudy żelaza oraz miedzi i ołowiu. Przywileje królewskie dla Chęcin i Radoszyc z XV wieku ustanawiały zrzeszenia przedsiębiorców górniczych, zwane gwarcetwami, oraz urząd żupnika królewskiego. Pod koniec w. XVI byli na terenie województwa włoscy hutnicy i górnicy z ośrodka przemysłowego Bergamo. Powstały wielkie piece hutnicze w Bobrzy (lata 1600-1613), a także w Cedzynie i Samsonowie. Kopalnictwo rud miedzi i ołowiu odbywało się w okolicach Chęcin, a po ich wyczerpaniu miejscem eksploatacji były podkieleckie wsie: Niewachłów (dziś dzielnica Kielc), Miedziana Góra i Kostomłoty.

W XVI i XVII wieku, w regionie uwidoczniły się wpływy ruchu arianckiego. Przyczyniły się znacząco do tego, że około 70 parafii katolickich przemieniono na protestanckie świeckie organizacje kościelne. Najważniejsze regionalne ośrodki reformacji to Pińczów i Raków. Wśród wielkich zasług arian warto wymienić dbałość o rozwój i poziom szkolnictwa, działalność wydawniczą (w Pińczowie działało jedno z pierwszych gimnazjów humanistycznych, gdzie rektorem i nauczycielem był Francuz Piotr Statorius-Stojeński, autor pierwszej gramatyki polskiej, a w Rakowie – Akademia). Po wypędzeniu arian decyzją sejmu z 1658 roku zbory kalwińskie i ariańskie zostały przekształcone na świątynie katolickie.

Z XVII-wiecznych budowli kościelnych najcenniejszą jest zbudowany w latach 1637 – 1641 pałac biskupów krakowskich. Inne to: kościół w Klimontowie, w Czarncy, w Starochęcinach, kościół św. Michała w Sandomierzu, kościoły w Kunowie, Wodzisławiu, klasztory w Pińczowie, Rakowie, Sandomierzu, Stopnicy, jezuitów i dominikanek w Sandomierzu, dominikanów w Klimontowie, kamedułów w Kamedułach i Rytwianach.

W XVI i XVII wieku powstawały też okazałe budowle świeckie (niektóre z nich pozostające dziś w ruinie): zamek Krzyżtopór w Ujeździe, pałace i dwory w Podzamczu Piekoszowskim, Modliszewicach i Podzamczu Chęcińskim.²⁴

Potop szwedzki (XVII w.) przyczynił się do nieodwracalnych strat na terenie dzisiejszego województwa świętokrzyskiego. Skala tego zjawiska była ogromna. W pierwszej kolejności nieprzyjaciół zajmował i rujnował dobra królewskie oraz duchowne, a następnie prywatne, czasem kierując się w tym ostatnim przypadku kalkulacją polityczną. Kielce zostały niemal całkowicie zniszczone. Miasto zaczęło podnosić się z upadku dopiero na początku XVIII wieku. Ciężkie straty związane z najazdem Szwedów poniósł Sandomierz. Spłonął kościół parafialny św. Piotra, spichrze, ratusz, część domów mieszczańskich. Pożar strawił dachy kolegiaty, naruszył jej mury i sklepienia, stopił dzwony i organy. Potop szwedzki przetrwało jedynie zachodnie skrzydło zamku. Do prac nad odbudową zniszczonych budynków przystąpiono dopiero pod koniec XVII wieku. Wiele ze świetnych niegdyś rezydencji (Zamek w Chęcinach) po potopie szwedzkim nigdy nie zostało odbudowanych i nie odzyskało świetności. Obrabowano również pałace otoczone nowoczesnymi bastionami, w tym nieodżałowany Krzyżtopór Ossolińskich. Ubytek domów w miastach po najeździe Szwedów na terenie dzisiejszego województwa świętokrzyskiego wynosił 60%.

W czasach saskich (I połowa XVIII w.) obszar województwa, podobnie jak inne terytoria Polski, znajdował się w dalszej ruinie gospodarczej. Postępował upadek kultury i oświaty. Z wydarzeń historycznych warto wskazać na bitwę pod Kliszowem nad Nidą, gdzie wojska szwedzkie Karola XII rozgromiły wojska saskie Augusta II.

Wiek XVIII przyniósł wyraźne zmiany gospodarcze. Rozwinęło się hutnictwo i górnictwo w Staropolskim Okręgu Przemysłowym nad Kamienną, Czarną w okolicach Sielpi i w okolicach Kielc, także górnictwo i hutnictwo kruszcowe. Poszukiwano złóż soli kamiennej w Busku i na Ponidziu, eksploatowano kamień: marmur chęciński, piaskowiec, gips, glinę, funkcjonowały huty szkła, papiernie. Śladem tych przeobrażeń gospodarczych mogą być zakłady metalowe w Maleńcu, a także założone przez kanclerza wielkiego koronnego Stanisława Małachowskiego w pobliżu Końskich cztery wielkie piece.

W czasie Sejmu Wielkiego (XVIII w.) kieleckie dobra biskupów krakowskich zostały przekazane na rzecz skarbu państwa i zamierzano je przeznaczyć na potrzeby armii. Wojny Polski z Rosją toczyły się także na terenie kieleckim. W czasie walk pod kierownictwem Tadeusza Kościuszki wojska polskie spod Krakowa maszerowały przez Połaniec (uniwersał połaniecki), następnie przez Szydłów i Pińczów. Przegrana walka Polaków nastąpiła 6 VI 1794 r. pod Szczekocinami. Następnie korpus Kościuszki dotarł do Kielc, gdzie wódz wydał manifest wojny z Prusakami. Przez prawie 15 lat ziemie między Wisłą i Pilicą po III rozbiorze Polski znalazły się w granicach monarchii austriackiej.

Wiek XIX przyniósł wiele zmian administracyjnych ziem woj. kieleckiego: po kongresie wiedeńskim weszły one w skład zaboru rosyjskiego jako część ziem Królestwa Polskiego. Część z nich znalazło się w granicach woj. sandomierskiego ze stolicą w Radomiu. Kielce były też siedzibą woj. krakowskiego utworzonego z części ziem kieleckich (Góry Świętokrzyskie, Ponidzie, ziemia miechowska wraz z Olkuszem i Zagłębiem Dąbrowskim). Zmianie uległy także jednostki administracji kościelnej. Rozwijał się intensywnie przemysł metalurgiczny (działania Stanisława Staszica). W 1816 r. powstała w Kielcach Szkoła Akademiczno-Górnicza (pierwsza polska politechnika). W XIX-wiecznych zrywach niepodległościowych uczestniczyli Polacy z ziemi świętokrzyskiej (broń dla powstania listopadowego produkowały zakłady przemysłowe nad Kamienną, Czarną i Bobrzą).

Szczególnie w czasie powstania styczniowego region był terenem walk z zaborcą: korpus powstańczy pod dowództwem gen. M. Langiewicza stoczył z żołnierzami rosyjskimi krwawe bitwy pod Wąchockiem, Nowa Słupią, Małogoszczem, Grochowiskami i Chrobrzem. Inne jeszcze oddziały dowódcze były kierowane przez Zygmunta Chmieleńskiego, Karola Kalitę, Bogdana Bończę, gen. Józefa L. Hauke-Bosaka. Lata 1867-1869

²⁴ <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=mapa-serwisu&l2=&l3=&l4=kieleckie-historia-regionu>

to okres utraty praw miejskich przez niektóre małe miasta za wsparcie powstania, jak: Wąchock, Daleszyce, Nowa Słupia, Chmielnik, Działoszyce, Wodzisław, Kunów, Bodzentyn, Pacanów, Radoszyce.

Rewolucja 1905 roku przyczyniła się do tego, że sprzeciw wobec caratu przybierał różne formy: demolowanie urzędów, usuwanie władz gminnych, niepłacenie podatków, uczestnictwo w strajku szkolnym (szczególnie na przełomie 1905/1906 w Ostrowcu Świętokrzyskim).

W sierpniu 1914 roku wkroczył na obszar województwa z Pierwszą Kompanią Kadrową Józef Piłsudski. Od sierpnia do listopada 1914 roku w tzw. kampanii kieleckiej walczyła I Brygada Legionów w Kielcach, nad Wisłą, pod Korczynem, Opatowcem, Czarkowymi, Ksanami i Kociną. Walki trwały także w 1915 roku. Po wycofaniu się Rosjan Polacy walczyli z Austriakami.

W listopadzie 1918 r. region kielecki był wolny. W 1919 r. utworzono woj. kieleckie. Rozwijał się przemysł metalurgiczny. Kieleccyzna była terenem, na którym mieszkała ludność innych narodów: Ukraińcy, Białorusini, Rosjanie, Niemcy, głównie jednak Żydzi, zamieszkujący w Działoszycach, Chmielniku, Chęcinach, Kielcach.

W latach 1936-1939 rozpoczęto budowę centralnego okręgu przemysłowego (COP). Ziemia świętokrzyska stanowiła jeden z trzech regionów wchodzących w skład Centralnego Okręgu Przemysłowego, które tworzyły tak zwany trójkąt bezpieczeństwa i objął powiaty: kozienicki, radomski, opoczyński, konecki, ilżecki, kielecki, opatowski, jędrzejowski, pińczowski, stopnicki oraz sandomierski. Centralny Okręg Przemysłowy podzielono na trzy części: kielecką część A, która była częścią surowcową i rozciągała się na obszarze 14 tys. km²; lubelską część B, która była częścią aprowizacyjną i wynosiła 15 tys. km²; sandomierską część C, która stanowiła właściwy obszar przemysłowy (30 tys. km²). Wybuch II wojny światowej zatrzymał kontynuację rozwoju COP.

W latach okupacji niemieckiej 1939-1945 ziemia świętokrzyska to miejsce tragicznych walk w obronie wolności (miejsca kaźni to spacyfikowane wsie: Michniów, Skalka Polska, masowe egzekucje na Stadionie Leśnym w Kielcach, na terenie cmentarza żydowskiego na Pakoszu, pod lasem na telegrafii od strony Dymin, okolice Skarżyska. Działały tajne organizacje partyzanckie Armia Krajowa, Bataliony Chłopskie, Gwardia Ludowa. 19 stycznia 1945 roku ziemie województwa świętokrzyskiego były wolne od okupanta. Spośród powojennych wydarzeń regionalnych warto wspomnieć o pogromie kieleckich Żydów (4 lipca 1946 r.), a także o sfabrykowanym przez komunistów procesie bpa Czesława Kaczmarka.

Po wojnie władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wykorzystały plan inwestycji w ramach COP, a wiele zakładów rozbudowano w ramach tzw. planu trzyletniego (1947-1949). Do dziś istnieje kilka zakładów, które miały swoje początki przed II wojną światową (Mesko S. A. w Skarżysku Kamiennej, przeobrażona Huta Ostrowiec, Man Bus Starachowice).²⁵

Po zakończeniu II wojny światowej zainicjowano także nowy podział kraju na województwa, przy zachowaniu istniejących już wcześniej powiatów. W latach 1945-1950 dokonano kilku korekt obszarowych. W roku 1950 ukształtowało się województwo kieleckie, liczące 12 powiatów ziemskich i 2 grodzkie.

W czasach PRL-u rozwijał się przemysł na terenach woj. kieleckiego (Huta Ostrowiec, Zakłady Samochodowe „Star” w Starachowicach, Zakłady Zbrojeniowe Mesko w Skarżysku - Kamiennej, Zakłady Odlewnicze w Końskich, kielecki „Chemar”, Fabryka Łożysk Tocznych Iskra, Polmo-SHL. Fala niepokojów społecznych wyrażanych strajkami objęła też mieszkańców regionu.

1 stycznia 1999 roku weszła w życie reforma administracyjna, w wyniku której powstało województwo świętokrzyskie. Do obecnego województwa świętokrzyskiego dołączono część z dawnych województw: tarnobrzeskiego, częstochowskiego, piotrkowskiego i radomskiego. W wyniku reformy przywrócono powiaty, których w województwie jest 14. Siatka powiatów odtworzona została w oparciu o tradycje XIX-i XX-wiecznych podziałów administracyjnych.

²⁵ <https://muzeum1939.pl/poczatki-centralnego-okregu-przemyslowego/timeline/3086.html>

6. Charakterystyka krajobrazu kulturowego

Zasoby przyrodnicze²⁶

Zgodnie z danymi na koniec roku 2021 prawie 65% województwa świętokrzyskiego to obszary prawnie chronione. Region świętokrzyski charakteryzuje się wyjątkowo bogatym dziedzictwem przyrodniczym, urzekającymi krajobrazami Gór Świętokrzyskich, Niecki Nidziańskiej (zwanej popularnie Ponidziem) oraz doliny rzecznej Wisły.

Na obszarze województwa świętokrzyskiego znajduje się Świętokrzyski Park Narodowy oraz 73 rezerваты przyrody, 10 parków krajobrazowych, z czego 9 (Kozubowski, Sandomiersko-Nadwiślański, Nadnidziański, Szaniecko-Solecki, Suchedniowsko-Oblęgorski, Sieradowicki, Jeleniowski, Cisowsko - Orłowiński i Chęcińsko-Kielecki) w całości położone są na terenie województwa świętokrzyskiego, a 1 (Przedborski) leży również w województwie łódzkim. Istnieje 27 obszarów chronionego krajobrazu, z czego kilka to otuliny wcześniej wymienionych parków krajobrazowych.

W województwie, w całości lub części znajduje się 40 obszarów Natura 2000: 2 obszary specjalnej ochrony ptaków i 38 specjalnych obszarów ochrony siedlisk. Łączna ich powierzchnia to prawie 160 000 ha.

Na terenie województwa skarb przyrodniczy stanowi najokazalsze drzewo w Polsce dąb „Bartek”, który jest z jednym najstarszych dębów w kraju. Wiek drzewa jest bliżej nieokreślony i do dziś trwają w tej sprawie spory wśród naukowców. Najbardziej śmiało prognozy dają „Bartkowi” ponad 1000 lat. Obwód pnia przy ziemi wynosi blisko 14 m, wysokość 30 m a rozpiętość korony 20x40 m. Z historią dębu związanych jest wiele legend.

W okolicach Sandomierza odnaleźć można liczące około 500 mln lat Góry Pieprzowe, które swą nazwę zawdzięczają kolorowi skały, z której są zbudowane. Tzw. łożupki kambryjskie pod wpływem czynników atmosferycznych utleniły się i pokruszyły przypominając swym wyglądem pieprz.

Z uwagi na różnorodność geomorfologiczną, urozmaicenie typów i rodzajów gleb oraz zmienność zasobów wodnych dostępnych w ekosystemach świat fauny i flory województwa jest niezwykle ciekawy i bogaty. Według dostępnych danych rośnie tu ponad 1300 gatunków roślin z najrzadszymi w Polsce odmianami. Niezwykle urozmaicona jest świętokrzyska fauna, stwierdzono tu występowanie: ponad 6000 gatunków bezkręgowców, około 30 gatunków ryb, 18 gatunków płazów, 7 gatunków gadów, około 300 gatunków ptaków i ponad 40 gatunków ssaków.

Województwo świętokrzyskie wyróżnia się w skali kraju ze względu na swoją interesującą budowę geologiczną, zwłaszcza w centralnej części. Łącznie na terenie regionu różnymi formami ochrony przyrody objęto ponad 200 obiektów geologicznych. Są to naturalne i sztuczne odsłonięcia skał, formy wietrzenia, profile geologiczne, fragmenty struktur tektonicznych, miejsca występowania rzadkich minerałów, głązy narzutowe, źródła i dawne kopalnie rud metali. Do najciekawszych należą Jaskinia „Raj” ze swą niezwykle szatą naciekową, Krzemionki koło Ostrowca Świętokrzyskiego, gdzie wydobywano krzemień pasiasty służący do wyrobu narzędzi i broni, Geopark Kielce z rezerwatami Wietrznia, Ślichowice, Skałki Piekło pod Niekłaniem czy Góra Miedzianka.

Ciekawą formę geologiczną stanowią także gołoborza zbudowane są z bloków kambryjskiego piaskowca kwarcytowego powstałych ponad 500 mln lat temu. Gołoborza kształtowały się w wyniku posuwania i ustępowania lądolodu w okresie kolejnych zlodowaceń (glacjalów), ale obecne uzyskały formę dopiero w holocenie.

Ponadto, niezwykle obiekty geologiczne można odnaleźć w rezerwacie Kadzielnia, terenie po dawnym kamieniołomie obfitującym w formy krasowe zarówno zewnętrzne jak i wewnętrzne z wzgórzem tzw. skałą geologów w centrum dawnego kamieniołomu (we wnętrzu wzgórza znajduje się 16 jaskiń). W Kadzielni kolejną ciekawą atrakcją jest amfiteatr - niewątpliwie jedna z najpiękniej zlokalizowanych polskich scen w otoczeniu skał. Na uwagę zasługuje fakt, że umiejscowienie amfiteatru w starym wyrobisku powoduje, że nawet w upalne dni w podsceniu utrzymuje się optymalna temperatura. Skały kamieniołomu tworzą unikalną scenerię,

²⁶ <https://crfop.gdos.gov.pl/CRFOP/search.jsf>

a odbijający się od nich dźwięk dostarcza niezapomnianych wrażeń. Do kolejnych atrakcji na terenie Kadzielni zaliczyć można: podziemną trasę turystyczną, stację tyrolki oraz taras, spod którego wypływa wodospad.

Układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami²⁷ definiuje układ urbanistyczny, jako przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym sieci ulic lub sieci dróg.

W krajobrazie poszczególnych gmin i miast województwa świętokrzyskiego znajdują się interesujące układy urbanistyczne.

W województwie świętokrzyskim zabytkowe układy urbanistyczne posiada wiele miast (m.in. Sandomierz, Busko–Zdrój) oraz nieliczne wsie (np. Łagów, Raków).

Układy urbanistyczne w poszczególnych miastach województwa mają różny stopień koncentracji. W Kielcach, w strukturze przestrzennej zdecydowanie wyróżnia się zespół Wzgórza Zamkowego z kompleksem obiektów: bazyliką i pałacem biskupim, w Sandomierzu dominującymi elementami są rynek z ratuszem oraz zamek na skarpie, natomiast w Bodzentynie struktura układu obejmuje rynek i kompleks zamkowy.

Do najcenniejszych układów zaliczyć można te ujęte w rejestrze zabytków województwa świętokrzyskiego. Należą do nich (w kolejności alfabetycznej): układ urbanistyczny Buska – Zdroju, założenie urbanistyczne Nowego Korczyna, Miasto Wiślica, Śródmieście Miasta Jędrzejów, Miasto Bodzentyn, układ urbanistyczno – krajobrazowy Chęciny, układ urbanistyczno – krajobrazowy Kielc, założenie urbanistyczne – śródmieście Łagowa, układ urbanistycznych Pierzchnicy, układ urbanistyczny i zespół zabudowy małomiasteczkowej Rakowa, układ urbanistyczny Opatowa, zespół urbanistyczny miasta Pińczowa, układ urbanistyczny miasta Klimontów, układ urbanistyczno-krajobrazowy, śródmieście Koprzywnicy, zespół urbanistyczno-architektoniczny i krajobrazowy Sandomierza, układ urbanistyczny Zawichost, śródmieście osady - założenie urbanistyczne Wąchocka, układ urbanistyczny Staszowa, układ urbanistyczny wraz z otaczającym krajobrazem Szydłowa.

Architektura miast

W województwie świętokrzyskim zabudowa miejska kształtowana była według zasady zgodnej z czasem lokacji miasta. Najczęściej koncentrowała się przy czworobocznym rynku i biegła uliczkami symetrycznie. Przy rynku usytuowany jest kościół farny (np. Bodzentyn, Nowy Korczyn, Stopnica), w samym zaś rynku ratusz (np. Sandomierz, Pińczów). Zabudowa ulic była drewniana lub murowana, często też domy np. rzemieślników jednej branży (np. garncarze, kupcy) lub grupy religijnej (np. Żydzi) lokowane były w pobliżu siebie. W zabudowie miast wyróżniają się kamienice czy zabytkowe domy oraz budynki użyteczności publicznej.

- Zabytkowa zabudowa Kielc – stolicy województwa to średniowieczny układ rynku z budynkiem Urzędu Miasta (pierzeja zachodnia) o arkadowych podcieniach i zabytkowymi kamienicami z XVIII i XIX w., m.in. Sołtyków, Koterskich i Tomkiewiczów, czy modernistyczny zespół dawnego Domu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Obronnego im. Józefa Piłsudskiego (obecnie Wojewódzki Dom Kultury), hotele: zespół hotelu „Bristol” i dawny hotel „Versal”.
- Sandomierz należy do najpiękniejszych i najstarszych miast w Polsce. Zachowało się w nim ponad 120 zabytków architektury z różnych epok. Do najwyższej klasy zaliczane są: średniowieczny układ urbanistyczny miasta z renesansowym ratuszem w centrum rynku oraz jeden z najstarszych obiektów ceglanych w naszym kraju – kościół św. Jakuba. Czasy Króla Kazimierza Wielkiego (XIV w.) pamiętają: Zamek Królewski – obecnie siedziba Muzeum Zamkowego, Brama Opatowska – jedyna zachowana do dziś brama w systemie obwarowań murów obronnych oraz katedra z XIV w. z cennymi freskami bizantyjsko-ruskimi wewnątrz. W późnorenesansowym Collegium Gostomianum z XVII w. od ponad 400 lat funkcjonuje jedna z najstarszych szkół średnich w kraju, a Dom Długosza to doskonale

²⁷ Dz.U. 2022 poz. 840 z późn. zm.

zachowany przykład gotyckiego domu mieszkalnego – mieści wewnątrz bogate zbiory Muzeum Diecezjalnego.

- W Pińczowie prócz zabytkowej zabudowy miasteczka cennymi zabytkami są: popauliński zespół klasztorny, kościół i klasztor reformatów, renesansowa synagoga, pałac Wielopolskich oraz Dom na Mirowie zwany „drukarnią ariańską”.
- Szydłów posiada doskonale zachowany średniowieczny układ urbanistyczny oraz mury miejskie, dzięki temu już przed laty zyskał miano polskiego „Carcassonne”. Po dziś dzień podziwiać można Salę Rycerską, Skarbczyk, w którym mieści się Muzeum Regionalne oraz Bramę Krakowską. Na północ od rynku stoi późnogotycka synagoga, wzniesiona przed 1564 r., gdzie obecnie mieści się Gminny Ośrodek Kultury.
- Końskie znane jest już od XI w. W mieście zachowało się jedno z ciekawszych założeń parkowych w Polsce z tzw. małą architekturą ogrodową z II poł. XVIII i I poł. XIX stulecia. W centrum miasta znaczącym obiektem jest późnogotycki kościół św. Mikołaja z przełomu XV i XVI w., z późnoromańskim portalem od strony południowej oraz zegarem słonecznym z 1621 r.
- Nowy Korczyn, którego założycielem był książę Bolesław Wstydlivy, stanowi w dzisiejszych czasach doskonały przykład małomiasteczkowej architektury. W jego panoramie dominują dwa niezwykle kościoły – nowokorczyńska fara i dawny klasztor franciszkanów. Interesującym obiektem – świadectwem czasów, kiedy to w Nowym Korczynie połowę mieszkańców stanowiła ludność żydowska – są ruiny klasycystycznej synagogi z końca XVIII w.
- W Bodzentynie oprócz zabudowy małomiasteczkowej historyczną wartość mają ruiny zamku, gotycki kościół - obecnie kolegiata pw. Wniebowzięcia NPM i św. Stanisława. W Bodzentynie znajduje się również wart uwagi obiekt dawnej architektury drewnianej - zabytkowa zagroda Czernikiewiczów z 1897 r. – punkt etnograficzny Muzeum Wsi Kieleckiej.
- Chmielnik posiada rynek z XIX w. oraz mieszczkańskie i czynszowe kamienice z łukowymi sklepieniami ze wspornikami. Ponadto warto zwrócić uwagę na kościoły: parafialny wybudowany w latach 1730-1783 oraz zbudowany w miejscu dawnej drewnianej świątyni kościół z XVI w.
- Busko – Zdrój posiada zachowany układ urbanistyczny licznymi willami oraz neoklasycystyczny zespół szpitalny.
- Zawichost poza zabudową małomiasteczkową oferuje możliwość zobaczenia pozostałości starych murów miejskich, kościół pw. św. Jana Chrzciciela czy kościół Wniebowzięcia NMP.

Cechą charakterystyczną obecnego rozplanowania województwa świętokrzyskiego jest koncentracja większych miast w północnej jego części, mają one dogodne połączenia komunikacyjne z Kielcami. Całość kształtuje się w tzw. Aglomerację Staropolską. Jest to część bardziej zurbanizowana, skupiająca większość ludności oraz potencjału przemysłowego regionu, ale to również obszar o dużych powierzchniach lasów. Część południowa to sieć mniejszych miast o wysokich walorach historycznych, ale zdecydowanie mniejszym potencjale gospodarczym. Na tym obszarze, bardziej płaskim, przeważa krajobraz pól uprawnych, ograniczonych dolinami rzek Wisły i Nidy.

Architektura sakralna

Na terenie województwa zachowały się do dziś obiekty architektoniczne o wysokiej wartości historycznej i artystycznej. Architekturę sakralną w województwie reprezentują katedry, kolegiaty, kościoły, klasztory i kaplice w różnych epokach:

- styl romański reprezentują głównie: zespół klasztorny cystersów w Jędrzejowie, zespół kościoła pw. św. Mikołaja w Imielnie, Kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Mokrsku Dolnym (gm. Sobków), zespół klasztorny benedyktynów w Świętym Krzyżu (g. Nowa Słupia), kościół pw. św. Wojciecha i Mikołaja w Końskich, zespół kościoła kolegiackiego w Opatowie, kościół par. pw. św. Jana Chrzciciela w Grzegorzewicach (gm. Waśniów), zespół kościoła pw. św. Piotra i Pawła w Kijach, kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Goźlicach (gm. Klimontów), zespół opactwa cystersów w Koprzywnicy, zespół kościoła pw. Narodzenia NMP w Sulisławicach (gm. Łoniów), kościół pw. św. Trójcy w Samborcu, zespół klasztorny dominikanów – kościół pw. św. Jakuba w Sandomierzu, Zespół klasztorny

franciszkanów w miejscowości Zawichost, kościół pw. św. Idziego Opata w Tarczku (gm. Pawłów), zespół klasztorny cystersów w Wąchocku;

- przykładami architektury gotyckiej są następujące obiekty sakralne: kościół pw. św. Stanisława w Chotelku (gm. Busko-Zdrój), zespół kościoła pw. św. Marii Magdaleny w Dobrowodzie (gm. Busko-Zdrój), kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Szańcu gm. (Busko-Zdrój), zespół klasztorny franciszkanów w Nowym Korczynie, kościół pw. św. Idziego Opata w Zborówku (gm. Pacanów), kościół pw. św. Piotra i Pawła w Stopnicy, zespół kościoła kolegiackiego pw. narodzenia NMP w Wiślicy, zespół kościoła pw. św. Bartłomieja w Chotelu Czerwonym (gm. Wiślica), zespół kościoła pw. św. Prokopa w Krzcięcicach (gm. Sędziszów), zespół kościoła pw. św. Mikołaja w Bejskach, zespół kościoła pw. św. Stanisława w Bodzentynie, zespół kościoła pw. św. Bartłomieja w Chęcinach, zespół klasztorny franciszkanów w Chęcinach, kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Starej Zagości (gm. Pińczów), kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Skotnikach (gm. Samborzec), zespół kościoła katedralnego w Sandomierzu, zespół kościoła pw. św. Małgorzaty w Chybicach (gm. Pawłów), zespół klasztorny popauliński w Beszowej (gm. Łubnice), zespół kościoła pw. św. Władysława w Szydłowie,
- epokę baroku reprezentują m.in.: zespół kościoła pw. św. Leonarda w Busku - Zdroju, zespół kościoła pw. św. Szczepana w Mnichowie (gm. Jędrzejów), kościół pw. św. Piotra i Pawła w Rembieszycach (gm. Małogoszcz), zespół kościoła pw. św. Mikołaja - Kaplica Firlejów w Bejskach, zespół kościoła pw. św. Małgorzaty w Gorzkowie (gm. Kazimierza Wielka), zespół kościoła pw. św. Stanisława w Starochęcinach (gm. Chęciny), kościół cmentarny pw. św. Stanisława Bpa w Piotrkowicach (gm. Chmielnik), zespół katedry pw. Wniebowzięcia NMP w Kielcach, zespół kościoła pw. Nawiedzenia NMP w Bardzie, (gm. Raków), zespół kościoła pw. św. Marii Magdaleny i św. Mikołaja w Chelmicach (gm. Strawczyn), kościół pw. św. Trójcy Tarłowie, kościół pw. św. Mikołaja w Szewnej (gm. Bodzechów), zespół kościoła parafialnego w Młodzawach Małych (gm. Pińczów), zespół kościoła pw. św. Jana Apostoła i Ewangelisty w Pińczowie, zespół klasztorny reformatów w Pińczowie, zespół kościoła kolegiackiego pw. św. Józefa w Klimontowie, zespół klasztorny poddominikański w Klimontowie, kościół pw. św. Michała w Sandomierzu, zespół kościoła pw. Nawiedzenia NMP w Niekrasowie (gm. Osiek), zespół klasztorny kamedułów w Rytwianach, zespół kościoła pw. św. Floriana w Czarncy, (gm. Włoszczowa),
- architektura murowana XIX w. jest reprezentowana m.in. przez następujące obiekty sakralne: zespół kościelny pw. św. Wojciecha w Janinie (gm. Busko-Zdrój), kościół pw. św. Stanisława Bpa w Balicach (gm. Gnojno), kościół pw. św. Wawrzyńca w Michałowie, kościół pw. św. Teresy z Avila w Jurkowie, (gm. Wiślica), kościół pw. św. Tekli w Krzyżanowicach Dolnych (gm. Pińczów), kościół pw. św. Andrzeja Apostoła w Suchedniowie.

Na terenie województwa odnaleźć można także przykłady drewnianej architektury sakralnej. Najstarsze zachowane drewniane kościoły w województwie datowane są na XV oraz XVI w. Należą do nich obiekty w Zborówku, Chotelku Zielonym, Glinianach i w Strzegomiu. Wśród nich szczególne miejsce zajmuje kościół w Zborówku, jedna z najstarszych świątyń drewnianych w Polsce (1459 r.) oraz trójnawowy kościół w Strzegomiu. Najliczniej zachowane są świątynie w stylu barokowym, wśród których na uwagę zasługuje bazylika z transeptem w Mnichowie, stanowiąca wybitny przykład adaptacji w drewnie formy architektonicznej typowej dla architektury murowanej. Świątynie, które powstały w XIX i XX w. są zdecydowanie mniej liczne. Warto jednak wspomnieć o zbudowanych na planie ośmioboku kaplicach w Bliżynie i w Mroczkowie oraz wzniesionym w „stylu zakopiańskim” kościele w dzielnicy Kielc - Białogon.

Wśród cenniejszych obiektów sakralnych z terenu województwa świętokrzyskiego warto wyróżnić m.in.:

- zespół kościoła i klasztoru benedyktynów na Świętym Krzyżu;
- romańskie klasztory cysterskie w Jędrzejowie, Koprzywnicy i Wąchocku oraz kolegiatę pw. św. Marcina w Opatowie;
- gotycki zespół kościoła kolegiackiego pw. Narodzenia NMP w Wiślicy wraz z tzw. Domem Długosza, katedrę pw. Narodzenia NMP i zespół tzw. Domu Długosza w Sandomierzu, kościół pw. św. św. Piotra i Pawła w Stopnicy, klasztor pofranciszkański w Nowym Korczynie, a także drewniane prezbiterium kościoła pw. św. Idziego Opata w Zborówku;

- barokową bazylikę katedralną pw. Wniebowzięcia NMP w Kielcach, dawną kolegiatę pw. św. Józefa oraz kościół pw. NMP i św. Jacka w Klimontowie, zespół klasztorny reformatów z kościołem pw. Nawiedzenia NMP i kościół pw. św. Jana Apostoła w Pińczowie, kościół pw. św. Trójcy w Tarłowie, zespół klasztorny kamedułów w Rytwianach.

Synagogi i zbory

Na analizowanym obszarze znaleźć można także zabytki kultury judaistycznej, związane z dziejami społeczności żydowskiej, które są w ścisły sposób powiązane z historią wielu regionów województwa.

Do zabytków kultury żydowskiej na terenie województwa świętokrzyskiego należy zaliczyć zachowane synagogi oraz cmentarze. W czasie drugiej wojny światowej wiele obiektów zostało zniszczonych, zwłaszcza bożnice drewniane (np. w Nowej Słupi, Końskich, Skarżysku - Kamiennej, Rakowie). Część obiektów jest w stanie trwałej ruiny lub wymaga remontu i nowego zagospodarowania, częściowo w dawnych odnowionych synagogach działają instytucje publiczne i kulturalne. Jednym z najstarszych i najlepiej zachowanych obiektów w województwie świętokrzyskim na terenie kraju jest synagoga w Szydłowie. Jest ona przykładem bożnicy obronnej.

Zachowane bożnice na terenie województwa świętokrzyskiego to obiekty w następujących lokalizacjach:

- Busko-Zdrój, ul. Partyzantów 6, Chęciny, ul. Długa 21, Chmielnik, ul. Wspólna, Działoszyce, Kielce, ul. Warszawska 17, Kielce, pierwotnie ul. Słowackiego 3 (dom został przeniesiony w 2016 roku na Pakosz - dawną żydowską dzielnicę i odtworzony w skali 1:1), Klimontów, ul. Szkolna, Nowy Korczyn, ul. Zamkowa, Pińczów, ul. Klasztorna 8, Sandomierz, ul. Basztowa 16, Szydłów, ul. Targowa 3, Wodzisław, ul. Ariańska.

Cmentarze

Na terenie województwa zlokalizowanych 193 cmentarze ujęte w rejestrze zabytków województwa świętokrzyskiego.

Są to zabytkowe cmentarze przykościelne, cmentarze grzebalne (parafialne i komunalne), cmentarze związane z wydarzeniami historycznymi i obecnością wyznawców różnych religii.

Cmentarze wojenne wpisane do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego z okresu I wojny światowej znajdują się w miejscowościach: Adamczowice (gm. Klimontów), Bodzentyn (gm. Bodzentyn), Iwaniska (gm. Iwaniska), Ucisków (gm. Nowy Korczyn), Motkowice (gm. Imielno), Opatowiec (gm. Opatowiec), Gnieździska (gm. Łopuszno), Jasień (gm. Łopuszno), Gołoszyce (gm. Baćkowice), Kurów (gm. Lipnik), Opatów (gm. Opatów), Rogacz (gm. Klimontów), Rożki (gm. Obrazów), Kolonia Pęcławice (gm. Bogoria), Pińczów (gm. Pińczów), Sandomierz (gm. Sandomierz).

Pozostałość dawnej kultury żydowskiej stanowi około 50 cmentarzy żydowskich, w tym 16 ujętych w rejestrze zabytków województwa świętokrzyskiego: w Bodzentynie, Chęcinach, Małogoszczu, Kielcach, Opatowie, Ożarowie, Ostrowcu Świętokrzyskim, Radoszycach, Sandomierzu, Sobkowie, Starachowicach, Staszowie, Tarłowie, Wąchocku, Wisach, Zawichostowie.

Większość cmentarzy żydowskich na terenie województwa znajduje się w złym bądź dostatecznym stanie zachowania. Konieczne jest prowadzenie bieżących prac porządkowych oraz pielęgnacyjnych roślinności na terenie cmentarzy.

Architektura rezydencjonalna i obronna

Teren województwa świętokrzyskiego obfituje w obiekty rezydencjonalne o ciekawej architekturze. Jednymi z ważniejszych budowli tego typu są: pałac biskupów krakowskich w Kielcach – znakomity przykład budownictwa rezydencjonalnego epoki Wazów, czy zamek królewski w Sandomierzu wzniesiony z fundacji króla Kazimierza Wielkiego, rozbudowany w stylu renesansowym. Architektura rezydencjonalna reprezentuje różne epoki:

- epoka renesansu to m.in. zespół dworski w Gnojnie, dwór w Szańcu (gm. Busko – Zdrój);
- okres baroku to m.in. zespół pałacu biskupiego w Kielcach, ruiny pałacu w Piekoszowie w Podzamczu Piekoszowskim;
- epoka neoklasycyzmu to m.in. zespół budynków zakładu zdrojowego w Busku – Zdroju, zespół pałacowo – parkowy w Końskich, zespół dworski w Nagłowicach, zespół zamkowo – pałacowy w Pińczowie, zespół pałacowy w Piotrowicach – Tarnoskale (gm. Chmielnik), zespół pałacowo – parkowy w Raszkowie (gm. Słupia), założenie pałacowo – parkowe w Sichowie Dużym (gm. Rytwiany), pałac w Śladkowie Dużym (gm. Chmielnik), zespół pałacowy w Zborowie (gm. Solec – Zdrój);
- wiek XIX związany z neostylem oraz eklektyzmem jest reprezentowany m.in. przez: zespół pałacowy w Chrobrzu (gm. Złota), zespół pałacowo-parkowy w Górkach Klimontowskich (gm. Klimontów), zespół pałacyku Zielińskich w Kielcach, zespół pałacyku Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku (gm. Strawczyn), zespół pałacowo – parkowy w Rytwianach, zespół pałacowy w Sancygniowie (gm. Działoszyce).

Wśród obiektów zaliczanych do architektury rezydencjonalnej na terenie województwa świętokrzyskiego znajdują się budowle pełniące pierwotnie funkcje obronne. Okazałe budowle warowne reprezentują przede wszystkim: zespół zamkowy w Bodzentynie, ruiny gotyckiego zamku w Chęcinach, zamek królewski w Sandomierzu, zamek w Szydłowie. Są to obiekty o znaczeniu ponadregionalnym, stanowiące wysoką wartość kulturową. Do cennych przykładów architektury rezydencjalno-obronnej zaliczyć można również: ruinę dworu Bolminie (gm. Chęciny), zespół pałacowy w Kurozwękach (gm. Staszów), pozostałości zamku w Międzygórzu (gm. Lipnik), ruiny zamku wraz z otaczającym go terenem w Mokrsku Górnym (gm. Sobków), ruiny zamku wraz ze śladami fortyfikacji ziemnych w Ossolinie (gm. Klimontów), ruiny zamku wraz z otoczeniem w Rytwianach, zespół pałacowy z fortalicją w Sobkowie, zespół zamkowy w Staszowie (gm. Staszów), zamek Krzyżtopór w Ujeździe (gm. Iwaniska).

Wiele z powyższych obiektów zastało pozbawionych cech budowli obronnych lub przekształconych w obiekty rezydencjonalne (np. Kurozwęki).

Formy zabytkowej zieleni

Zabytkowe parki i ogrody to ważny element dziedzictwa kulturowego. Stanowią cenny dokument kultury materialnej poprzednich stuleci, budują tożsamość lokalnego pejzażu. Stwierdzenie to dotyczy zarówno wspaniałych założeń rezydencjonalnych, jak i dworsko-parkowych, coraz częściej odchodzących w zapomnienie, pozbawionych historycznej funkcji, a także publicznych parków miejskich, dynamicznie zmieniających się w związku z nowymi formami użytkowania wprowadzanymi w ich granice.

Parki i ogrody to grupa zabytków o niskiej trwałości – bez właściwej ochrony oraz prawidłowo prowadzonych działań z zakresu pielęgnacji, konserwacji, a niekiedy restauracji giną.

W rejestrze zabytków województwa świętokrzyskiego znajduje się prawie 170 parków bądź pozostałości poparkowych. Najlicniejszą grupę (ponad 85%) stanowią parki w otoczeniu dworów i pałaców o różnym stanie zachowania. Przykładami form zabytkowej zieleni ujętymi w rejestrze zabytków są park miejski w Kielcach, czy park miejski w Staszowie.

Park w Kielcach to jeden z najstarszych parków miejskich w kraju urządzony na pozostałościach ogrodu użytkowo-ozdobnego z XVIII wieku, w zespole rezydencjonalnym biskupów krakowskich. Park cechują znaczne walory krajobrazowe, swobodna kompozycja, w typie parków angielskich, z zespołem rzeźb i pomników.

Wśród form zabytkowych zieleni na szczególną uwagę zasługuje Park zdrojowy w mieście Busko – Zdrój. Pierwotnie zaprojektowana zieleń leżąca w bezpośrednim sąsiedztwie Sanatorium „Marconi” tworzy tzw. ogród angielski o różnorodnym poszyciu, poprzecinany krętymi, chaotycznie przebiegającymi drózkami, wśród których jedynym regularnym elementem jest tzw. Aleja Marzeń, prowadząca do bramy parkowej szeroką linią ogrodu francuskiego.

Zabytki techniki

Pojęcie zabytki techniki zostało zdefiniowane w „Małym słowniku ochrony zabytków”²⁸ jako „obszary, miejsca, obiekty i przedmioty ważne dla historii techniki i przemysłu oraz zjawisk społecznych i technicznych związanych bezpośrednio z ich rozwojem”.

Zabytki techniki są skupione głównie w części północnej województwa świętokrzyskiego, zwłaszcza w dolinach rzek: Bobrzy, Czarnej i Kamiennej, gdzie zachowało się wiele obiektów prehistorycznego górnictwa oraz zabytków techniki związanych z działalnością Staszica. Są to m.in.: obiekty kopalni, kamieniołomów, hut, walcowni.

Z okresem prehistorycznym i średniowiecznym wiążą się zabytkowe kopalnie w Krzemionkach (obecnie muzeum) oraz ekspozycje i przedmioty zgromadzone w Muzeum Starożytnego Hutnictwa Świętokrzyskiego w Nowej Słupi i w Muzealnej Izbie Górnictwa Kruszcowego w Miedziance. Zabytki te są obiektami związanymi z archeologią i jako takie wpisane są do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego.

W Nietulisku Dużym znajdują się ruiny walcowni, która powstała w latach 1834-1846 i stanowiła ostatni zakład starachowickiego kombinatu hutniczego. Obiekt, pozostający obecnie w formie trwałej ruiny, nadal sprawia imponujące wrażenie i dość czytelnie przedstawia pierwotny układ urbanistyczny rozplanowanego na dużym obszarze zakładu z halami produkcyjnymi i kanałami wodnymi zasilanymi wodami Kamiennej i Świlczy.

W Starachowicach znajduje się unikalna na skalę europejską naturalna ekspozycja zachowanego ciągu technologicznego XIX-wiecznego zakładu wielkopieczowego, z przywróconymi do stanu pierwotnego obiektami technicznymi i budynkami o charakterystycznej klasycystycznej architekturze.

W Muzeum Zagłębia Staropolskiego w Sielpi (Końskie) mieści się jeden z największych zakładów walcowni i pudlingarni wraz z wyposażeniem z początku XIX wieku i dwoma wielkimi kołami wodnymi oraz ekspozycją dawnych zabudowań. Jest to pierwszy obiekt uznany za zabytek techniki w Polsce.

W Małeńcu (gm. Ruda Maleniecka) w Zabytkowym Zakładzie Hutniczym, który powstał w 1784 roku zachowało się szereg zabytkowych budowli, konstrukcji i urządzeń wykorzystywanych w przeszłości w działalności przemysłowej i przetwórczej. Wśród nich, imponujących rozmiarów koło wodne, które poprzez ciężkie koło zamachowe napędzało miechy, młoty oraz szereg zainstalowanych tu w XIX wieku gwoździarek do produkcji gwoździ ciętych z blachy. Do chwili obecnej zachowany został cały układ produkcyjny.

W Starej Kuźnicy (Końskie) nad rzeką Młynkowską znajduje się jedyna w Polsce, zachowana w pierwotnej postaci XIX-wieczna kuźnia z układem wodnym, ogromnym młotem kiedyś uderzającym co sekundę w olbrzymie kowadło, drewnianymi miechami skrzynkowymi, piecem, ręcznymi nożycami do cięcia blachy i innymi narzędziami kowalskimi. Obecnie, ze względu na zły stan techniczny obiektu, wyposażenie zostało zdemontowane i kuźnia nie jest udostępniana do zwiedzania.

Odrębne miejsce wśród zabytków techniki zajmują obiekty wielkoobszarowe związane z transportem. Są to:

- Starachowicka Kolej Dojazdowa odcinek kolei wąskotorowej, w skład której wchodzi tory zasadnicze, tory boczne i dodatkowe, rozjazdy, obiekty inżynierijno-techniczne w obszarze gmin Brody i Starachowice,
- Kolej Dojazdowa Ciuchcia Expres Ponidzie (obecnie Świętokrzyska Kolejka Dojazdowa) to kolejka wąskotorowa zbudowana przez wojska austriackie już w 1915 r z torami, rozjazdami, mostami, przepustami i wiaduktami oraz budynkami stacyjnymi.

Do zabytków techniki zaliczyć można także młyny, kuźnie i wiatraki. Do najcenniejszych zachowanych zaliczyć można m.in.: młyny wodne w Bałtowie (gm. Bałtów), dwa obiekty w Skotnikach Małych (gm. Busko-Zdrój), urządzenia wodne w Brodach (gm. Brody), urządzenia wodne z tamą i przepustem w Starachowicach (gm. Starachowice), młyn w Belnie (gm. Bieliny), zespół młyna w Kielcach, wiatrak holender w Szwarzowicach (gm. Bodzechów), wiatrak w Krasocinie (gm. Krasocin), kuźnia w Korzecku (gm. Chęciny), kuźnia wodna w Starej Kuźnicy (gm. Końskie).

²⁸ Mały słownik ochrony zabytków M. Kurzątkowski SPK.

6.1. Charakterystyka obiektów Województwa Świętokrzyskiego oraz wojewódzkich samorządowych jednostek organizacyjnych

We władaniu Samorządu Województwa Świętokrzyskiego oraz jego jednostek organizacyjnych znajduje się jest kilkanaście obiektów zabytkowych, zgodnie z poniższą tabelą.

Jednostka	Obiekty	Określenie stanu zachowania
Muzeum Narodowe w Kielcach	zespół pałacu biskupiego	Dobry
	Muzeum Dialogu Kultur – „Kamienica pod Trzema Herbami” – dom, ul. Rynek 3 w Kielcach	Dobry
	Pałacyk Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku	Dobry
	Muzeum Stefana Żeromskiego – dom (dawna szkoła) ul. Jana Pawła II 5 w Kielcach	Dobry
Muzeum Wsi Kieleckiej w Kielcach	teren parku etnograficznego w Tokarni gm. Chęciny	Dobry
	zespół dworku Laszczyków w Kielcach	Dobry
	chałupa nr 48 w Kakoninie gm. Bieliny	Dobry
	zagroda Czernikiewiczów w Bodzentynie	Dobry
	wiatrak holender w Szwarszowicach gm. Bodzechów	Dobry
Teatr im. Stefana Żeromskiego w Kielcach	ul. Sienkiewicza 32, Kielce	Obiekt w trakcie prac remontowych w ramach projektu „Przebudowa, rozbudowa i nadbudowa zabytkowego obiektu Teatru im Stefana Żeromskiego w Kielcach”, która oznacza m.in. unowocześnienie budynku, dostosowanie go do potrzeb osób niepełnosprawnych, wdrożenie nowej technologii sceny, uruchomienie sceny kameralnej otwartej na dziedziniec oraz odtworzenie historycznych elementów zabytkowych, jak posągi czterech muz na elewacji frontowej.
Wojewódzki Dom Kultury w Kielcach	ul. Księdza Piotra Ściegiennego 2, Kielce	Dostateczny (częściowo wymaga przeprowadzenia prac remontowych)
Świętokrzyskie Centrum Ratownictwa Medycznego	ul. Świętego Leonarda 10, Kielce	Dobry

Jednostka	Obiekty	Określenie stanu zachowania
i Transportu Sanitarnego w Kielcach		
Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Kielcach	ul. Jana Pawła II 5, Kielce	Dobry
Regionalne Centrum Naukowo – Technologiczne	ul. Podzamcze 45, Chęciny	Dobry

6.2. Dziedzictwo niematerialne

Niematerialne dziedzictwo kulturowe zgodnie z definicją Konwencji UNESCO to tradycje przekazywane z pokolenia na pokolenie, stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz celem zapewnia im poczucia tożsamości i ciągłości.²⁹

Dziedzictwo niematerialne odgrywa istotną rolę w jednoczeniu i określaniu kulturowej tożsamości grup społecznych. Odzwierciedla jej oczekiwania, które są wyrażane m.in. w formie języka, literatury, muzyki, tańca, obyczajów, ubioru.

Do dziedzictwa niematerialnego zaliczyć można m.in. gwarę, charakterystyczny ubiór czy sztukę ludową. Poniżej przedstawiono przejawy dziedzictwa niematerialnego obecne na terenie województwa świętokrzyskiego.

Gwara³⁰

Gwary kieleckie to zbitek gwar –kielecko-miechowskiej, sandomierskiej, lasowskiej (w widłach Wisły i Sanu) – należących do dialektu małopolskiego. Charakterystyczne dla niej są elementy:

- tzw. mazurzenie –czyli wymowa głosek „sz”, „ż”, „cz”, „dż” jako „s”, „z”, „c”, „d” (np. „syja”, „zyto”, „cysty”)
- ścieśnienie samogłosek „a”, „e”, „o” i ich wymowa jako „o”, „i”, „u” (np. „chłopok”, „kobita”)
- brak rezonansu samogłosek nosowych „ą”, „ę” (np. „gesi”, „bede”)
- zastąpienie w bezokoliczniku końcówki „-eć” przez „-ić” lub „-yc” (np. „widzić”, „cierpić”, „leżyć”)
- poprzedzanie samogłosek „o” i „u” spółgłoską „ł” (np. „łosa”, „łodejdź”)
- używanie formy liczby mnogiej, jako wyraz szacunku do osoby starszej.

Strój ludowy

Mianem stroju ludowego określa się tradycyjny odświętny strój chłopski, który najpełniej ukształtował się na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX w. Na terenie województwa świętokrzyskiego wyróżnić można następujące rodzaje strojów ludowych:

- strój kielecki (rejon zachodni) –mężczyzna: koszula biała, płaska czapka, szeroki ciemny płaszcz; kobieta: ciemna gładka spódnica, biała koszula i fartuch, ciemna kamizelka, zapaska ciemna lub pasiasta, chusta;
- strój świętokrzyski (rejon Gór Świętokrzyskich) –mężczyzna: sukmana barwy brązowej z czerwonym naszykiem, koszula, spodnie i kaftan ciemny, czapka płaska; kobieta: koszula, wełniana spódnica ciemna i zapaski o barwach soczyście czerwonych z czarnymi paskami. Ciemniejsze barwy występowały bliżej Kielc;

²⁹ https://samorząd.nid.pl/baza_wiedzy/czym-jest-i-skad-sie-wzielo-niematerialne-dziedzictwo-kulturowe/

³⁰ <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=mapa-serwisu&l2=&l3=&l4=kieleckie-gwara-regionu-mwr>

- strój sandomierski (rejon wschodni) – mężczyzna: biała koszula, długie ciemne spodnie, biała, długa i sfałdowana sukmana, słomkowy kapelusz; kobieta: biała koszula z dużą kryzą, ciemna, jednokolorowa spódnica i kaftan, biała, szeroka chusta na ramionach, na głowie wysoki czepiec;
- strój krakowski (Krakowiaków wschodnich) – mężczyzna: koszula, białe spodnie, płótnianka (rodzaj płaszcz), kaftan, sukmana granatowa z dużym geometrycznym kołnierzem i czerwonymi obszyciami, magierka biała robiona na drutach lub czapka rogatywka; kobieta: biała koszula, ciemny wyszywany kaftan, kwiecista spódnica, biały fartuch i nakrycie głowy z chusty, na ramionach chusta kolorowa.

Sztuka ludowa

Na bogactwo form twórczości ludowej województwa wpływają różne dziedziny sztuki ludowej, do których można zaliczyć m.in.: malarstwo, garncarstwo, rzeźbiarstwo, wycinankarstwo, kowalstwo, poezję, tkactwo czy lutnictwo.

Charakterystyczne dla sztuki ludowej regionu świętokrzyskiego są:

- W malarstwie ludowym najczęściej powtarzanym motywami była Matka Boska z Dzieciątkiem oraz Ukrzyżowanie Chrystusa, a także święci (św. Barbara, św. Jan Nepomucen, św. Mikołaj) oraz sceny z życia wiejskiego.
- W rzeźbie dominowały tematy religijne, często przedstawiany był motyw Chrystusa Frasobliwego, postacie diabłów, osoby zasłużone dla historii regionu i inne. Najczęściej rzeźby wykonywane były z drewna i malowane na wyraziste kolory.
- W domach praktykowało się bogate zdobienia, które świadczyły o zamożności gospodarzy. Zdobiono ławy, półki, skrzynie na odzież, haftowano poduszki i nakrycia, tkano kilimy. Ważnym elementem wystroju izby był domowy ołtarzyk, udekorowany papierowymi kwiatami. Od święta domy były zdobione wycinankami (jednokolorowe, motywy pasowe) lub pajakami zawieszanymi u sufitu kompozycjami wykonanymi z bibuły i słomki.
- Znacząca twórczynią ludową ziemi świętokrzyskiej była żyjąca w latach 1914-1996 Marianna Wiśnios. To malarka, której samorodny talent i twórczość należy do najciekawszych zjawisk artystycznych z pogranicza sztuki ludowej i naiwnej. Marianna Wiśnios w swojej sztuce poruszała różnorodną tematykę, w której dominowały tematy religijne, sceny biblijne poruszające prace o tematyce pasyjnej, motywy z życia wsi oraz z miejscowych legend. Prace Marianny Wiśnios były wielokrotnie wystawiane w kraju i za granicą, m.in. w Brukseli, Genewie i Raperswilu. Obrazy artystki znajdują się w kolekcjach prywatnych oraz w zbiorach muzealnych, m.in. Muzeum Narodowego w Kielcach, Muzeum Etnograficznego w Krakowie, czy klasztoru na Jasnej Górze w Częstochowie.

Z malarstwem o tematyce sakralnej, świeckiej oraz fantastyczno – baśniowej związany był także Eugeniusz Brożek (1947–2021) zaliczany do grona najważniejszych przedstawicieli malarstwa naiwnego w Polsce. Wszystko, co przedstawiał na płótnie, konturował czarną kreską, po czym wypełniał kolorem. Komponując płaszczyznę obrazu świadomie nie dbał o perspektywę, proporcje, wierność szczegółów przedmiotów czy ludzi. Jego prace przedstawiane były na licznych wystawach w Polsce i zagranicą.

Kolejnym znakomitym twórcą ludowym z kręgu sztuki naiwnej był Tadeusz Żak (1925-1998). Malował głównie obrazy wsi zapamiętanej z dzieciństwa, jej życie codzienne, prace polowe, obrzędowość rodzinną i doroczną. Deklarował, że „maluje sercem” „wyłącznie z wyobraźni i głowy”. Jego prace były nagradzane w wielu konkursach w całym kraju, a obrazy trafiły do licznych galerii w Europie. Był też znakomitym rzeźbiarzem.

Z twórczością związaną z m.in. z malarstwem na szkłe związany jest Zdzisław Purchała. W tematyce sakralnej realizuje przedstawienia pasyjne (Frasobliwy, Pieta), biblijne (Święta Rodzina, Adam i Ewa), natomiast w tematyce świeckiej sceny z życia wsi (Siewca, Kosiarz, Chłop z cepem, Chłop z widłami) oraz zwyczaje i obyczaje (Herody, Kolędnicy).

Teren województwa świętokrzyskiego to najstarsze skupisko garncarzy w kraju, reprezentowane przez licznych twórców. Jednym z nich był Henryk Rokita, który zawodu garncarza uczył się w warsztacie ojca. Henryk Rokita pośród świętokrzyskich garncarzy wyróżniał się doskonałym opanowaniem rzemiosła, nabytym przez

wieloletnią pracę w warsztacie ojca jak i własnym (który po nim dziedziczył). Wykonywał szeroką gamę naczyń użytkowych jak: dzbany, dwojaki, trojaki, durszlaki, buńki, misy, ozdobne talerze, donice, formy do ciast. Do twórców związanych z garncarstwem z terenu województwa zaliczyć można takich artystów m.in. jak: Stefan Sowiński, Leszek Seweryński, Czesław Seweryński, Wiesław Rokita, Paweł Pilecki, Krystyna Mołdawa, Jan Kwapisz, Andrzej Boberek, Barbara Batugowska czy Józef Głuszek.

Na terenie województwa twórczość prowadzą nieliczni w skali kraju rzeźbiarze ceramiczni, do których zaliczyć można zaliczyć Elżbietę Klimczak. Jej rodzina od wielu pokoleń zajmowała się wykonywaniem garnków z gliny oraz innych sprzętów codziennego użytku. Dziś eksponaty twórczyni znane są w całej Polsce i kilku krajach europejskich. Pani Elżbieta Klimczak wyspecjalizowała się w tworzeniu figur o tematyce sakralnej.

Sztukę rzeźbiarską i zabawkarską w drewnie reprezentuje także Andrzej Kozłowski. Inspiracją dla pierwszych jego rzeźb były opowiadania i legendy świętokrzyskie, a następnie życie codzienne wsi i małych miasteczek. Bardzo często też w jego twórczości pojawiają się motywy sakralne. Jest laureatem wielu nagród, a jego prace prezentowane są na wystawach w kraju i zagranicą.

Marian Brzeziński to kolejny twórca ludowy, który zajmował się rzeźbieniem w drewnie. Formę jego rzeźb charakteryzuje statyczne, masywne ujęcie tematu dopełnione monochromatyczną polichromią. Kolejnym lokalnym twórcą był Henryk Cichocki. W twórczości nawiązywał do form wypracowanych przez dziadka Izydora (również twórcy lokalnego), co szczególnie widoczne jest w kapliczkach przydrożnych z wizerunkiem Świętej Rodziny, Frasobliwego, świętych patronów. W twórczości Brzezińskiego i Cichockiego obserwujemy tematykę sakralną i świecką. Rzeźbiarstwo w drewnie reprezentuje także Grzegorz Król, który rzeźbiarstwem zajmuje się już od 1967 roku. W scenach z życia wsi ilustruje sytuacje, które jeszcze pamięta z lat młodości. A są to prace domowe, gospodarskie, na roli, ginące zawody, sposoby spędzania wolnego czasu, zwyczaje i obrzędy. Szczególnie bliskie Twórcy stały się jednak treści religijne. Rzeźbi przedstawienia pasyjne (Frasobliwy, Pieta, Ukrzyżowany), przedstawienia świętych patronów, Szopki Bożonarodzeniowe, Anioły.

Rzeźby ww. artystów można odnaleźć w zbiorach: Muzeum Narodowego w Kielcach, Muzeum Etnograficznego w Krakowie, Muzeum Sztuki Ludowej w Otrębusach, Muzeum Wsi Kieleckiej, Muzeum Wsi Radomskiej, Izby Regionalnej WDK w Kielcach.

Unikatową w skali kraju dziedzinę - wycinankarstwo reprezentuje m.in. przez Lucyna Kozłowska. Jej pierwsze prace powstały w połowie lat 90. XX w., jest laureatką wielu nagród i wyróżnień. Artystka wycinanki wykonuje z kolorowego lub białego papieru, bez wcześniejszego rysowania wzoru. Nawiązuje w nich do żywotów świętych, opowieści biblijnych oraz legend regionu świętokrzyskiego. Wycinanki artystki pokazywane były na wielu wystawach zbiorowych oraz indywidualnych.

Twórczość lokalna reprezentowana jest także przez Włodzimierza Ciszka – zabawkarza ludowego, który wykonuje barwne drewniane zabawki lokomocyjne, dźwiękowe oraz mieszane. Należą do nich: taczki, wózki, kołyski, karetki z konikami, koniki na kółkach lub biegunach, karuzeli, klepoki (machające skrzydełkami motyle, ptaszki) oraz dziobiące się kogutki. Włodzimierz Cisek jest ostatnim aktywnym wytwórcą zabawek drewnianych w Kieleckim Ośrodku Zabawkarskim.

W sztuce lokalnej spotkać można także tkactwo ludowe uprawiane w sposób czynny przez Danutę Obarę. Jako kolejne już w jej rodzinie pokolenie kobiet parających się tradycyjnym tkactwem swoją wiedzę przekazuje dzieciom i młodzieży biorącym udział w pokazach tradycyjnego tkactwa w czasie warsztatów organizowanych przez różne ośrodki kultury. Wykonuje bieżniki, chodniki, krajki, zapaski itp. Charakteryzują się one tradycyjnym wzornictwem tkanin ludowych z regionu.

Z sztuką lutnictwa związany był Eugeniusz Szola (1934-2016). Jego kolekcja zawierała blisko 50 autorskich instrumentów, w tym skrzypce, altówki, wiolonczele i kontrabasy. Oprócz instrumentów lutniczych zbudował także 70 sztuk batut dyrygenckich. Eugeniusz Szola pisał także wiersze, tworzył lirykę, satyrę, fraszki oraz bajki dla dzieci. W 2008 r. wydał tomik „Eugeniusz Szola – człowiek renesansu – utwory poetyckie”.

Na ziemi świętokrzyskiej odnaleźć można także twórców związanych kowalstwem artystycznym reprezentowanym przez prace Janusza Głowczyńskiego, Stanisława Moćko czy Ryszarda Skuzę.

Twórczość poetycka często związana z regionem świętokrzyskim to pokłosie dzieł twórców takich jak m.in. Cecylia Korban, Stefania Pyczek, Katarzyna Zaborowska, Feliks Rak.

6.3. Placówki muzealne

Na terenie województwa funkcjonują placówki muzealne o szerokim przekroju działalności (m.in. muzea biograficzne, przyrodnicze, geologiczne, sakralne, techniki).

Wykaz najważniejszych placówek muzealnych przedstawiono poniżej.

Typ muzeum	Placówki
Muzea archeologiczne i historyczne	• Rezerwat archeologiczny Krzemionki • Muzeum Archeologiczne w Wiślicy (oddział Muzeum Narodowego w Kielcach) • Centrum Kulturowo-Archeologiczne w Nowej Słupi • Mauzoleum Martyrologii Wsi Polskich w Michniowie (oddział Muzeum Wsi Kieleckiej) • Muzeum Historii Kielc • Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Sandomierzu (oddział Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie) • Muzeum Narodowe w Kielcach • Ośrodek Myśli Patriotycznej i Obywatelskiej w Kielcach
Muzea biograficzne	• Dworek Stefana Żeromskiego w Ciekotach • Izba Pamięci Hugona Kołłątaja w Wiśniowej • Muzeum Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku (oddział Muzeum Narodowego w Kielcach) • Muzeum Stefana Żeromskiego w Kielcach (oddział Muzeum Narodowego w Kielcach) • Muzeum Mikołaja Reja w Nagłowicach
Muzea etnograficzne oraz skanseny	• Muzeum Dawnej Wsi „Domek Tkaczki” w Bliżynie • Muzeum Wsi Kieleckiej w Kielcach
Muzea przyrodnicze, geologiczne i geograficzne	• Geopark Kielce - Centrum Geoedukacji w Kielcach - Podziemna Trasa Turystyczna w Kielcach • JuraPark Bałtów • Muzeum Geologiczne w Kielcach • Muzeum Mineralów i Skamieniałości w Świętej Katarzynie • Muzeum Przyrodnicze Świętokrzyskiego Parku Narodowego na Świętym Krzyżu
Muzea regionalne i miejskie	• Muzeum Zamkowe w Sandomierzu • Izba Pamięci Ziemi Małogoskiej w Małogoszczu • Muzeum Pamiątek Regionalnych w Jagodnem • Muzeum Regionalne w Pińczowie • Muzeum Regionalne PTTK w Końskich • Muzeum Regionalne PTTK w Starachowicach

Typ muzeum	Placówki
	• Muzeum Regionalne w Szydłowie • Muzeum Regionalne w Świniarach Starych • Muzeum Ziemi Staszowskiej w Staszowie
Muzea sakralne i religijne	• Archiopactwo Cystersów w Jędrzejowie • Muzeum Diecezjalne Dom Długosza w Sandomierzu • Muzeum Diecezjalne w Kielcach • Muzeum Misyjne na Świętym Krzyżu • Opactwo Cystersów w Wąchocku
Muzea oraz skanseny techniki	• Muzeum Geodezji i Kartografii w Opatowie • Muzeum Górnictwa Kruszcowego w Miedziance • Muzeum Polskiej Motoryzacji XX wieku w Busku - Zdroju • Muzeum Przyrody i Techniki w Starachowicach • Muzeum Starożytnego Hutnictwa Świętokrzyskiego w Nowej Słupi (oddział Muzeum Techniki i Przemysłu NOT w Warszawie) • Zabytkowy Zakład Hutniczy w Maleńcu • Muzeum Zagłębia Staropolskiego w Sielpi (oddział Muzeum Techniki i Przemysłu NOT w Warszawie) • Państwowe Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie • Zabytkowa Kuźnia Wodna w Starej Kuźnicy (oddział Muzeum Techniki i Przemysłu NOT w Warszawie) • Żywe Muzeum Porcelany w Ćmielowie
Muzea wojskowe	• Muzeum im. Orła Białego w Skarżysku - Kamiennej
Muzea zamkowe i pałacowe	• Zespół pałacowo-parkowy w Chrobrzu
Pozostałe muzea	• Muzeum Siekier w Orzechówce • Muzeum Zabawek i Zabawy w Kielcach • Podziemia Opatowskie • Podziemna Trasa Turystyczna w Sandomierzu

Na szczególną uwagę zasługuje Muzeum Archeologiczne „Krzemionki”, które jest jedną z największych tego typu placówek na świecie i atrakcją turystyczną w regionie. Kolejne, zasługujące na podkreślenie to:

Muzeum Narodowe w Kielcach. Jest placówką z ponad 100-letnią tradycją. W swoich zbiorach posiada cenne eksponaty z dziedziny malarstwa, rzemiosła artystycznego, sztuki ludowej, literatury, archeologii i przyrody m.in. dawne uzbrojenie europejskie i wschodnie; Sanktuarium Marszałka Józefa Piłsudskiego; galeria malarstwa polskiego i sztuki zdobniczej (m. in. P. Michałowski, J. Kossak, J. Brandt, J. Chełmoński, J. Malczewski). Obecnie Muzeum Narodowe w Kielcach to pięć oddziałów: Dawny Pałac Biskupów Krakowskich w Kielcach, Pałacyk Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku, Muzeum Stefana Żeromskiego, Muzeum Dialogu Kultur oraz Muzeum Archeologiczne w Wiślicy.

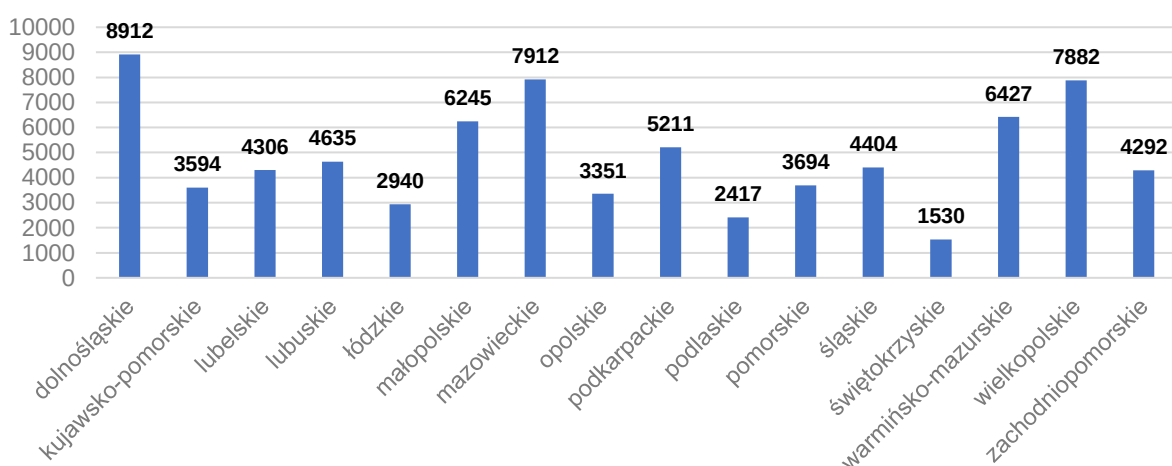
Skansen - Park Etnograficzny w Tokarni obrazuje fragmenty wsi z dawnymi drewnianymi dworakami, kościołami, chałupami, zagrodami, młynami, wiatrakami i kuźniami z różnych subregionów Kielecczyny. Turyści mogą obejrzeć wnętrza mieszkalne z przełomu XVIII/XIX w.

Oferta muzealna województwa obejmuje także placówki nietypowe, do których zaliczyć można muzea: Muzeum im. Przypkowskich w Jędrzejowie w Jędrzejowie (uznaje się, iż jest to trzeci taki zbiór zegarów na świecie po muzeach w Oxfordzie i Chicago); Muzeum Zabawek i Zabawy w Kielcach, które posiada największy zbiór i różnorodność zabawek spośród polskich muzeów; Muzeum Porcelany w Ćmielowie - można tu uczestniczyć w procesie wytwarzania figurek, a nawet wykonać własne porcelanowe dzieło.

6.4. Charakterystyka zasobu kulturowego na tle innych województw

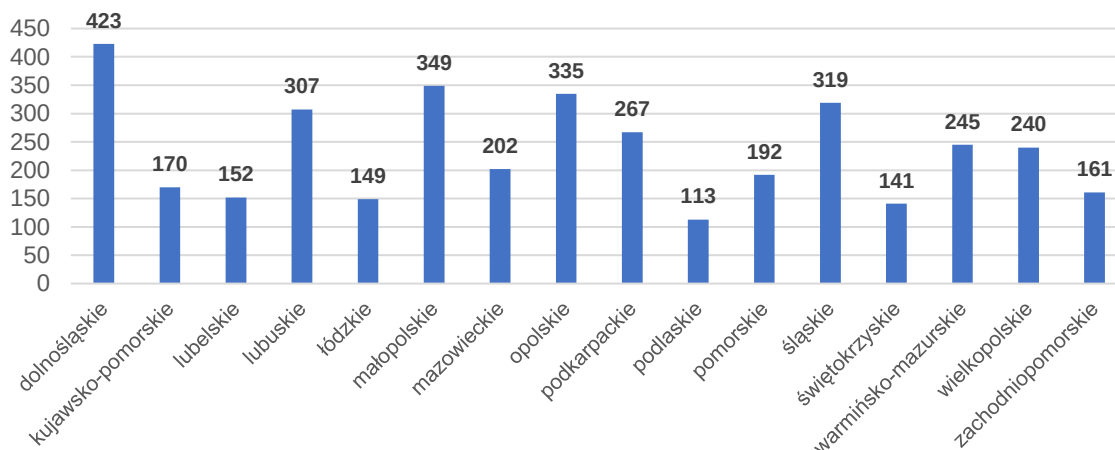
Do województw z największą liczbą zabytków ujętych w rejestrze zabytków należą województwo dolnośląskie, mazowieckie oraz województwo wielkopolskie. Teren województwa świętokrzyskiego znajduje się na ostatniej pozycji pod względem liczby obiektów znajdujących się w rejestrze zabytków.

**Liczba zabytków ujętych w Rejestrze Zabytków
w podziale na województwa**

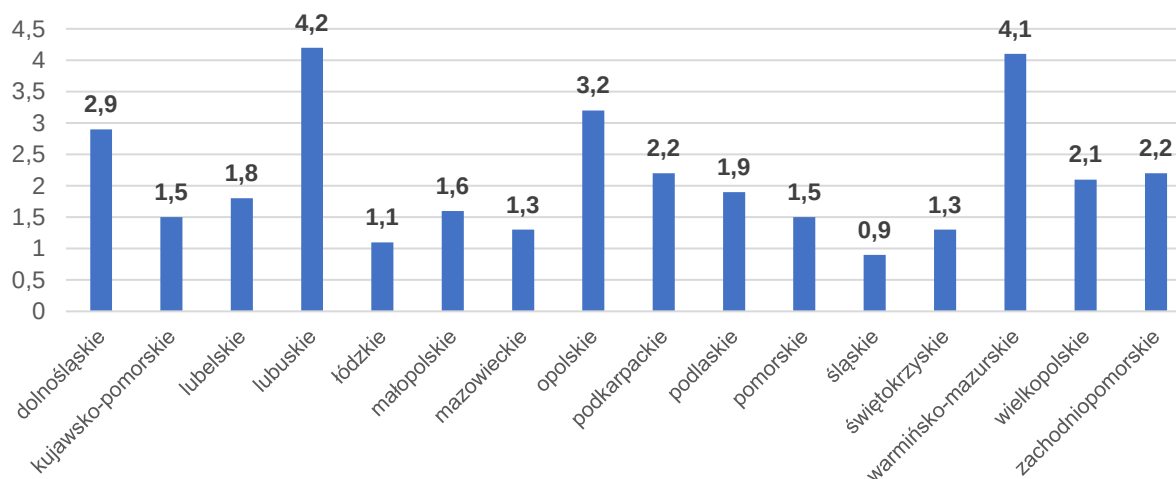
Bardziej miarodajnym wskaźnikiem rozlokowania obiektów zabytkowych na terenie kraju jest liczba obiektów w przeliczeniu na 1000 kilometrów kwadratowych, przedstawiona poniżej. Różnica między województwem o największym zagęszczeniu obiektów zabytkowych na jednostkę powierzchni (dolnośląskie) a najmniejszym (podlaskie) jest prawie czterokrotna. Obszar województwa świętokrzyskiego znajduje się na piętnastej pozycji (na 16 województw).

**Liczba zabytków w poszczególnych województwach
w przeliczeniu na 1000 kilometrów kwadratowych**

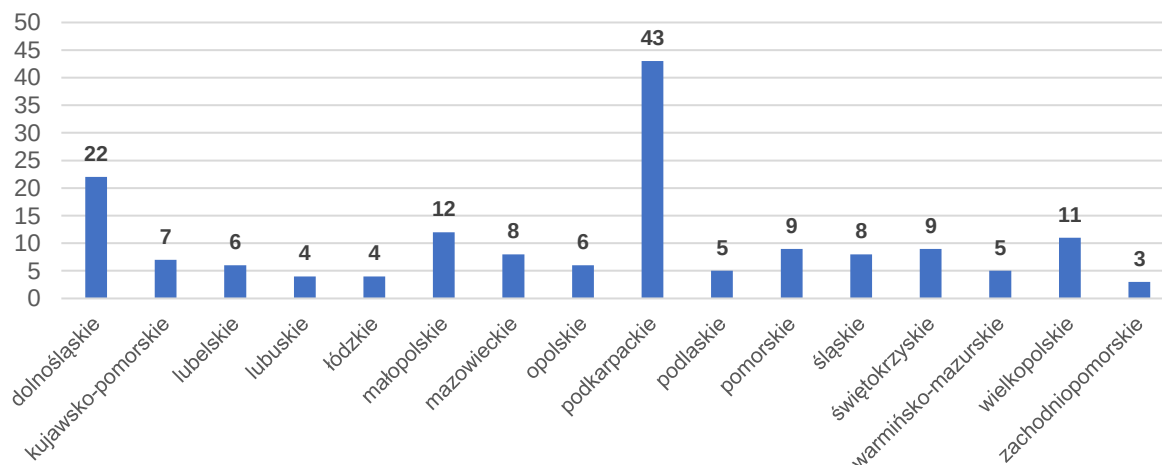
Analizując liczbę zabytków w przeliczeniu na 1000 mieszkańców obszar województwa świętokrzyskiego uplasował się na 13 pozycji (ex aequo z województwem mazowieckim).

**Liczba zabytków w poszczególnych województwach
w przeliczeniu na 1000 mieszkańców**

Pomimo, iż obszar województwa charakteryzuje się niską liczbą obiektów zabytkowych ujętych w rejestrze zabytków, to w przypadku obiektów najwyższej rangi – pomników historii obszar województwa świętokrzyskiego uplasował się na pozycji piątej (ex aequo z województwem pomorskim).

Pomniki historii w podziale na województwa

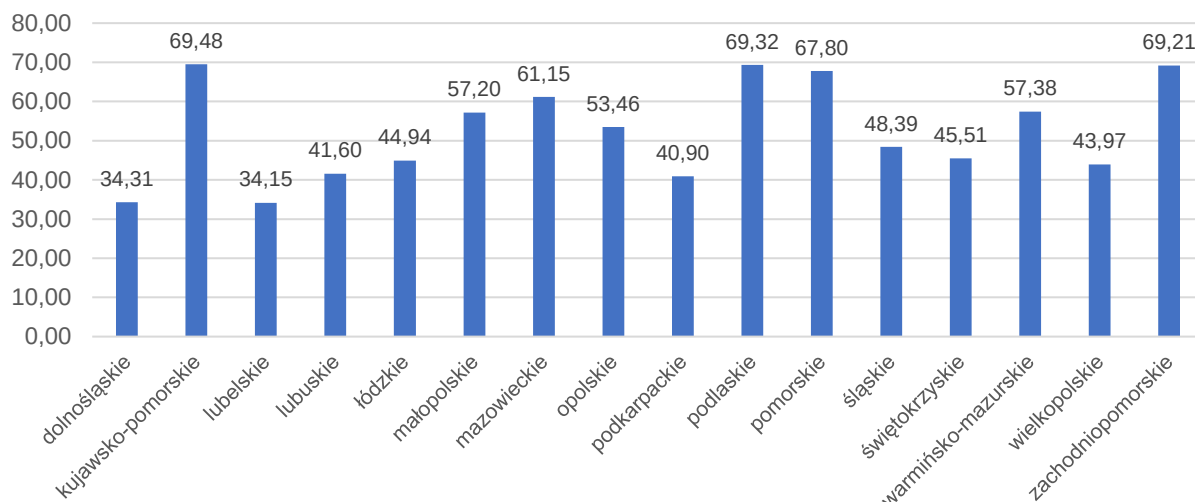

Ponadto warto wspomnieć, iż na terenie województwa świętokrzyskiego znajduje się obiekt wpisany na listę światowego dziedzictwa UNESCO³¹ (dodatkowo trwają procedury związane z wpisaniem kolejnego obiektu tę prestiżową listę), a w przypadku województw: łódzkiego, opolskiego, warmińsko – mazurskiego, zachodniopomorskiego i wielkopolskiego brak jest obiektów tego typu.

Biorąc pod uwagę wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego na jednego mieszkańca w roku 2021, województwo świętokrzyskie uplasowało się na pozycji 10 z 16 województw. Wydatki na działań związanych z ochroną dziedzictwa narodowego na terenie województwa w ostatnich latach wzrastają.

³¹ lista obiektów dziedzictwa kulturowego i dziedzictwa naturalnego o „wyjątkowej powszechnej wartości” dla ludzkości prowadzona przez organizację wyspecjalizowaną ONZ UNESCO.

Wydatki województw na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego na jednego mieszkańca

Podsumowując, na terenie województwa świętokrzyskiego znajduje się mniej obiektów zabytkowych w porównaniu do pozostałych województw, ale zlokalizowanych jest wiele obiektów wysokiej klasy (m.in. pomniki historii). Wydatki województwa świętokrzyskiego na ochronę dziedzictwa kulturowego określić można na poziomie średnim, w odniesieniu do pozostałych województw, z odnotowywaną tendencją wzrostową.

7. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

7.1. Obiekty najwyższej rangi

Na terenie województwa świętokrzyskiego zlokalizowanych jest 11 obiektów najwyższej rangi, do których zaliczamy: obiekty wpisane na listę UNESCO (1)³², pomniki historii (9)³³, parki kulturowe (1).

Obiektami najwyższej rangi są:

- Krzemionkowski region pradziejowego górnictwa krzemienia pasiastego (w skrócie: Krzemionki) - znajduje się na północno-wschodnim skraju Gór Świętokrzyskich w centralnej Polsce po obu stronach rzeki Kamiennej. Na terenie występują różnorodne rodzaje kopalni wraz z zadziwiająco dobrze zachowaną powierzchnią antropogeniczną, która ukazuje niezwykle prehistoryczny krajobraz przemysłowy złożony z poszybowych obniżen terenu i wzniesień powstałych z odpadów kopalnianych; widoczne są także pozostałości warsztatów obróbki krzemienia, osad robotniczych i szlaków komunikacyjnych (stanowi pomnik historii od 1994 roku, od 2019 roku jest na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO).
- Dawny pałac biskupów oraz katedra w Kielcach - niegdyś stanowiły wyodrębnioną kościelną enklawę o rozbudowanym zapleczu administracyjno-gospodarczym. Zespół stanowi materialne świadectwo historii i rozwoju miasta, przypominając o wielowiekowym zwierzchnictwie nad nim biskupów krakowskich. Posiada cenne walory przestrzenne - oś kompozycyjna łączy zarówno zwrócone do siebie fasadami pałac i katedrę, jak i komponenty zespołu pałacowego (stanowi pomnik historii od 2017 roku).
- Pałac Henryka Sienkiewicza z zabytkowym parkiem i aleją lipową w Oblęgorku - ma szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego kraju, jako dar narodu polskiego dla swojego wybitnego przedstawiciela – pisarza, późniejszego noblisty Henryka Sienkiewicza (stanowi pomnik historii od 2018 roku).

³² <https://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/polskie-objekty/>

³³ <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/polityka-historyczna/pomniki-historii/objekty-wpisane-na-liste-pomnikow-historii>

- Pokamedulski zespół klasztorny Pustelnia Złotego Lasu w Rytwianach - to druga po podkrakowskich Bielanych placówka tego zakonu na ziemiach polskich. Stanowi wartościowy obiekt na mapie polskiej architektury sakralnej 1. poł. XVII w. Unikatowe w skali kraju są niezwykle bogaty wystrój i wyposażenie kościoła (stanowi pomnik historii od 2018 roku).
- Historyczny zespół architektoniczno-krajobrazowy Sandomierza - stanowi jedno z najstarszych i najważniejszych ośrodków miejskich w Polsce. Sandomierz jest jednocześnie prawdziwą skarbnicą zabytków, dzieł o najwyższym znaczeniu dla kultury i sztuki polskiej, fundowanych przez najważniejsze osobistości w państwie. W obszarze historycznego miasta znajdują się liczne zabytki architektury, rzeźby i malarstwa (stanowi pomnik historii od 2017 roku).
- Pobenedyktyński zespół klasztorny oraz przedchrześcijańskie obwałowania kamienne na Łysej Górze – należy do najstarszych klasztorów w Polsce. Zespół posiadał rangę jednego z najważniejszych ośrodków kultu religijnego i duchowego centrum dynastii Jagiellonów. Do chwili obecnej w klasztorze przechowywane są relikwie Drzewa Krzyża Świętego (stanowi pomnik historii od 2017 roku).
- Ruiny zamku Krzyżtopór w Ujeździe - należy do najlepiej zachowanych w formie trwałej ruiny obiektów typu „palazzo in fortezza”³⁴, znanych nie tylko w Polsce ale i za granicą. Wartości artystyczne Krzyżtoporu wynikają z niepowtarzalnego charakteru budowli, wymykającej się próbom klasyfikacji (stanowi pomnik historii od 2018 roku).
- Zespół kolegiaty pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny wraz z relikwiami kościoła pw. św. Mikołaja oraz grodzisko w Wiślicy - należał do najważniejszych ośrodków polityczno-administracyjnych monarchii piastowskiej (stanowi pomnik historii od 2018 roku).
- Zespół opactwa cystersów w Wąchocku - jest jednym z najcenniejszych i najlepiej zachowanych romańskich założeń klasztornych w Polsce o wysokiej randze artystycznej oraz szczególnych wartościach historycznych i naukowych (stanowi pomnik historii od 2018 roku).
- Zespół kolegiaty p.w. Św. Marcina Biskupa w Opatowie - jest jednym z najcenniejszych zabytków architektury romańskiej oraz jedną z najlepiej zachowanych dwunastowiecznych bazylik w Polsce. Mieści cenne przykłady dzieł sztuki doby gotyku, renesansu i baroku. Ma także szczególne znaczenie, jako miejsce związane z obradami sejmiku ziemskiego (stanowi pomnik historii od 2023 roku).
- Park kulturowy miasta Końskie utworzony w celu ochrony krajobrazu kulturowego obszaru staromiejskiego, obejmujący ulicę Piłsudskiego wraz z rynkiem, park miejski z XVII wieku, z zabytkową zabudową oraz część starej zabudowy między ulicą Browarną a Południową (utworzony w 2006 roku).

7.2. Zabytki w rejestrze zabytków nieruchomych

Zgodnie z art. 3. pkt 1 i 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek nieruchomy to nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, „będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.”³⁵

Rejestr zabytków nieruchomych zawiera 1573 pozycji³⁶. Są to najcenniejsze obiekty na terenie województwa świętokrzyskiego. Zasób obiektów znajdujących się w rejestrze zabytków jest zróżnicowany. Najliczniejszą grupę obiektów zabytkowych stanowią obiekty sakralne (kościóły wraz z otoczeniem, klasztory, cmentarze). Kolejną liczną grupę stanowią: zespoły zamkowe, pałacowe i dworskie wraz z parkami i otoczeniem (zabudową gospodarczą reprezentowaną przez kuźnie, spichlerze, stajnie obory i inne obiekty gospodarcze).

Rodzaj pozycji	Liczba pozycji
zespoły zamkowe, pałacowe, dworskie i folwarczne	447
układy przestrzenne	15
obiekty sakralne wraz z otoczeniem, cmentarze	742

³⁴ Rodzaj pałacu pełniący funkcję obronne.

³⁵ Dz.U. 2022 poz. 840 z późn. zm.

³⁶ Na podstawie wykazu przekazanego przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach.

zabytki techniki	83
budynki mieszkalne	155
mogiły, miejsca pamięci	17
ruiny	28
inne	86

7.3. Zabytki w rejestrze zabytków ruchomych

*Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2021 poz. 710, ze zm.) definiuje zabytek ruchomy, jako „rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością i stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”.*³⁷

Do zabytków ruchomych podlegających ochronie i opiece zalicza się dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, prezentujące minione kierunki artystyczne oraz inne obiekty niebędące w pełni dziełami sztuki (np. wytwory sztuki ludowej i rękodzieła, obiekty etnograficzne, instrumenty muzyczne, przedmioty zgromadzone w kolekcjach, numizmaty, pieczęcie, medale i ordery, militaria, pamiątki historyczne, przedmioty związane z wybitnymi osobistościami lub instytucjami).

Ponadto obiekty wchodzące w skład wyposażenia budowli, także ich wystrój architektoniczny (np. rzeźby, płaskorzeźby, malowidła ściennie, mozaiki, sztukaterie i detal architektoniczny: gzymsy, obramowania otworów okiennych i drzwiowych oraz rzeźby ogrodowe, fontanny, kapliczki i krzyże przydrożne, drogowskazy kamienne, nagrobki itp.).

Najliczniejszą grupę stanowią obiekty wyposażenia kościołów. Są to np.: ołtarze, obrazy, chrzcielnice, rzeźby przy-ołtarzowe, portale, epitafia, nagrobki, krucyfiksy, naczynia i szaty liturgiczne, chorągwie i feretrony itp.

Ciekawe obiekty stanowią zabytki ruchome stanowiące wyposażenie obiektów zabytkowych, reprezentują różne style architektoniczne:

- Przykłady sztuki romańskiej stanowią m.in. płyta wiślicka z XII wieku, zachowana w Kolegiacie w Wiślicy, z rytami postaci orantów i z atrakcyjną roślinną bordiurą. Z tego okresu pochodzi rzeźba Madonny Łokietkowej (ok. 1280 r.) z tej samej kolegiaty oraz tympanon nad portalem w kościele św. Mikołaja w Końskich (XIII w.).
- W regionie zachowały się przykłady późnogotyckiego malarstwa tablicowego, pochodzące m.in. z Rakoszyna (dziś w Muzeum Diecezjalnym w Kielcach), Łagiewnik (obecnie w katedrze kieleckiej), Zborówka, Tarczka. Cechy malarstwa z pogranicza gotyku i renesansu znajdują swoje odbicie w ołtarzu Marcina zwanego Czarnym z ok. 1508 r. w kościele parafialnym w Bodzentynie, a także w przechowywanym w Muzeum Diecezjalnym w Kielcach, „Zaśnięciu Marii” z dawnego kościoła św. Wojciecha, dzieło warsztatu Michała Lanza z Kitzingen (ok. 1521-1525). Rzeźby figury Matki Boskiej z Dzieciątkiem ze Szczekocin czy Bodzentyna, krucyfiksy z Chotla Czerwonego i kieleckiej katedry. Do najcenniejszych wyrobów złotniczych należą m.in. ufundowane przez Kazimierza Wielkiego: kielich oraz herma św. Marii Magdaleny ze Stopnicy (ok. 1375 r.), monstrancje wieżyczkowe z Wiślicy, Kielc czy Małogoszczy, kielichy z Kijów i Nowego Korczyna.
- Przykłady zabytków ruchomych z okresu renesansu znajdują się w kościele bodzentyńskim (dawny ołtarz katedry wawelskiej z obrazem „Ukrzyżowania - ”Pietro degli Ingannati) oraz w kolegiacie w Opatowie (zespół nagrobków Szydłowieckich, w tym nagrobek Krzysztofa Szydłowieckiego z tzw. „Lamentem opatowskim”, dzieło Jana Cini i Bernardo de Gianotis z ok. 1533-1540); inne przykłady to m.in.: renesansowe i manierystyczne nagrobki Stanisława Tarnowskiego oraz ks. Zbigniewa Ziółkowskiego w kościele w Chrobrzu, Elżbiety Zebrzydowskiej w Bazylice Katedralnej w Kielcach

³⁷ Dz.U. 2022 poz. 840 z późn. zm.

(dzieło warsztatu Jana M. Padovano), Firlejów w kaplicy w Bejskach, czy Oleśnickich w kaplicy na Świętym Krzyżu. Przykładów renesansowego imanierystycznego złotnictwa jest niewiele; do cenniejszych zaliczyć można puszkę z Dobrowody fundacji Andrzeja Boboli (1599) oraz dwa kielichy z Nowego Korczyna (ok. 1537 i 1554).

- W okresie baroku, szczególnie rozwinęło się malarstwo religijne i historyczne. Spośród licznych przykładów wymienić można: obrazy w stropach ramowych kieleckiego pałacu, wykonane w warsztacie Tomasza Dolabelli (XVII w.), obraz „Adoracji Matki Boskiej” z kościoła dominikanów w Sandomierzu (1599), „Sąd Ostateczny” z kościoła w Małogoszczu (1637-1649), znajdujący się w kieleckim seminarium duchownym, „Wniebowzięcie Matki Boskiej” Bartłomieja Strobla z kościoła w Koprzywnicy (1645), obraz „Wniebowzięcie Matki Boskiej” Szymona Czechowicza w katedrze kieleckiej (1730). Nie można zapomnieć o tzw. portrecie sarmackim, którego znakomite przykłady znajdują się m.in. w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach, a także o freskach zdobiących wnętrza kościołów (np. kaplica Oleśnickich na Świętym Krzyżu, kościoły w Nowym Korczynie, Jędrzejowie). Rzeźba barokowa to głównie dekoracje ołtarzy, ambon, stalli, chórów, a także sztukaterie (m.in. w kościele w Klimontowie, w kościele pokamedulskim w Rytwianach). Do cenniejszych rzeźb ołtarzowych zaliczyć można te w katedrze kieleckiej (m.in. ołtarz główny, ołtarze Matki Boskiej i Ukrzyżowania), kościele Świętej Trójcy w Kielcach (rzeźby ołtarza głównego), w farze w Rakowie (ołtarz główny), a także rokokowe rzeźby Macieja Polejowskiego w kościołach w Sandomierzu i Opatowie.
- Z okresu klasycyzmu pochodzą m.in. obrazy w kościołach na Świętym Krzyżu oraz w Krzyżanowicach, będące dziełem Franciszka Smuglewicza.
- Malarstwo późniejszych okresów reprezentują przede wszystkim obrazy o tematyce historyczno-batalistycznej, krajobrazowo-rodzajowej, a także religijnej. Cenne ich przykłady prezentowane są w Muzeum Narodowym w Kielcach. W wieku XIX na Kielecczyźnie działali m.in.: pochodzący z Bodzentyna Józef Szermentowski, twórca obrazów o tematyce krajobrazowo-rodzajowej, Władysław Aleksander Malecki (pejzażysta) oraz uczeń Jana Matejki – Jan Styka (m.in. obraz w ołtarzu głównym w kościele św. Wojciecha w Kielcach). Warto również odnotować pochodzącą z końca XIX i początku XX w. polichromię katedry kieleckiej, wykonaną przez krakowskich artystów (P. Niziński, S. Matejko, F. Bruzdowicz, L. Stojnowski).

Rejestr Zabytków Ruchomych prowadzony jest podobnie jak Rejestr Zabytków Nieruchomych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela zabytku lub „z urzędu” z powodu obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. Do rejestru zabytków ruchomych nie wpisuje się obiektów znajdujących się w inwentarzu muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

W rejestrze zabytków ruchomych województwa świętokrzyskiego znajduje się 434 pozycji³⁸. Wśród zabytków ruchomych dominują te związane z wyposażeniem i wystrojem obiektów sakralnych.

Rodzaj obiektu	Liczba pozycji
zabytkowe nagrobki	83
wystrój i wyposażenie obiektów sakralnych	257
kapliczki i figury przydrożne	63
zabytki techniki	8
wyposażenie obiektów zabytków (m.in. pałaców i dworów)	15
inne	8

³⁸ Na podstawie wykazu przekazanego przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach.

7.4. Zasoby w rejestrze zabytków archeologicznych

Rozmieszczenie stanowisk archeologicznych na obszarze województwa świętokrzyskiego nie jest równomierne i jest związane m.in. z dostępnością terenu, urodzajnością gleb oraz występowaniem różnego rodzaju surowców mineralnych. Najstarsze znaleziska znajdują się w południowych rejonach województwa oraz na lessach sandomiersko-opatowskich. Stanowiska z młodszych okresów oraz średniowiecza są rozproszone na całym obszarze województwa.

- Najstarsze ślady pobytu człowieka omawianego obszaru pochodzą z epoki paleolitu. Z kulturą Homo erectus łączone są nieliczne znaleziska wyrobów krzemiennych z Nowego Korczyna sprzed ok. 180 tys. lat. Jeszcze bardziej spektakularne ślady znaleziono w jaskini Raj pod Kielcami, gdzie 60-70 tys. lat temu przebywały czasowo grupy neandertalczyków przybyłe prawdopodobnie z terenów obecnych Węgier (jaskinia Tata).
- Ze schyłku paleolitu pochodzi również zespół stanowisk na terenie Rezerwatu archeologicznego „Rydno” nieopodal Skarżyska-Kamiennej, gdzie znaleziono liczne ślady pobytu ludności kultury federmesser, lyngbijskiej i świderskiej. Jest to unikatowy w skali światowej kompleks obozowisk związanych z wydobywaniem hematytu, z którego wytwarzano barwnik mineralny (ochrę), wykorzystywany do różnego rodzaju praktyk magicznych, oraz pracowni obróbki krzemienia czekoladowego. Była to jedna z pierwszych aglomeracji osadniczych w Europie, gdzie koczownicze grupy ludności mogły wymienić się swoimi wytworami. Kontakty te miały również ogromny wpływ na utrzymanie genetycznej stabilności tych grup.
- Z okresu kultury magdaleńskiej pochodzą obozowiska w Wilczycach i Ćmielowie.
- Omawiany region obfitował w wysokiej jakości krzemień eksploatowany od schyłku paleolitu do początków epoki brązu. Szczególne znaczenie miało wydobywanie krzemienia czekoladowego na północ od rzeki Kamiennej (Tomaszów, Ilża, Wierzbica), a w późniejszym okresie (neolit) także krzemienia pasiastego eksploatowanego w obrębie kilku pól górniczych w rejonie obecnych Krzemionek (Księża Rola Mała i Duża, Krunio, Koryczna).
- Z epoką brązu związane są, liczące nawet kilkadziesiąt grobów, cmentarzyska kultury łużyckiej w Balicach, Nidzie, Bocheńcu, Błoniach czy Lasocinie.
- W okresie wpływów rzymskich (I-V w.) na obszarze ziemi świętokrzyskiej funkcjonował jeden z największych w Europie okręgów hutniczych. Ślady wytopu żelaza koncentrowały się na północno-wschodnich obrzeżach Łysogór, sięgając na północy po rzekę Kamienną, która pełniła w tym czasie funkcję strefy wymiany handlowej. Świadczą o tym bogate osady i cmentarzyska (Wąchock, Starachowice, Chmielów Piaskowy, Kunów, Ostrowiec Św.) oraz depozyty monetarne (Nietulisko Małe, Chmielów Piaskowy).
- Z działalnością świętokrzyskiego centrum hutniczego łączy się powstanie głębinowej kopalni rud żelaza w Rudkach.
- Wraz z pojawieniem się Słowian powstają w regionie świętokrzyskim górskie sanktuaria pogańskie. Otaczały je ziemno-kamienne i kamienne wały kultowe (Łysa Góra, Góra Dobrzeszowska, Góra Grodowa w Tumlinie, Góra Zamczysko w Widelkach) wyznaczające granice sacrum.
- W okresie wczesnego średniowiecza powstają tutaj pierwsze grody plemienne (Stradów, Szczaworyż), a w IX w. sieć grodzisk wchodzących w skład monarchii wczesnopiastowskiej (grodziska w Chrobrzu, Stawach, Wiślicy).
- Wiele zabytków archeologicznych związanych jest z osadnictwem średniowiecznym – zamki i dwory królewskie (Chęciny, Nowy Korczyn, Szydłów, Stopnica) oraz z późnośredniowiecznym i wczesnonowożytnym kopalnictwem rud miedzi, ołowiu i srebra (rejon Kielc, Miedzianej Góry, Chęciny).

Wśród 182 zabytków archeologicznych największą grupę stanowią osady i cmentarze oraz kurhany³⁹.

³⁹ Na podstawie wykazu przekazanego przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach.

Rodzaj pozycji	Liczba pozycji
kurhany	44
grodziska	15
kościóły	4
osady i cmentarze	88
rezerваты	13
zamki i dwory	17
archiwum	1

Najliczniejszy zbiór obiektów archeologicznych z terenu województwa znajduje się w Muzeum Narodowym w Kielcach. Mniejsze kolekcje przechowywane są także w kilku muzeach regionalnych: w Ostrowcu Świętokrzyskim, Pińczowie, Starachowicach, Sandomierzu, Wiślicy oraz w klasztorach w Wąchocku, Jędrzejowie i na Świętym Krzyżu.

8. Zarządzanie ochroną zabytków w gminach i powiatach⁴⁰

Samorządy powiatowe oraz gminne, podobnie jak samorząd województwa świętokrzyskiego, realizują zadania ustawowe w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jako jednostki samorządu terytorialnego odpowiedzialne za ochronę zabytków znajdujących się na danym obszarze. Obowiązkiem samorządów gminnych jest również uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska. Wypełnianiu tego zadania ma służyć gminna ewidencja zabytków, która powinna być prowadzona w formie kart adresowych zabytków nieruchomych znajdujących się na terenie danej gminy. Gminna ewidencja powinna obejmować:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Nowe wzory kart ewidencyjnych zostały wprowadzone rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2019, poz. 1886). Zmiany są istotne dla jednostek samorządu terytorialnego, gdyż obejmują szersze w stosunku do poprzednich informacje o zabytkach. Ewidencja zabytków jest również podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Gminami na terenie województwa świętokrzyskiego, które nie posiadają opracowanej ewidencji zabytków są następujące jednostki samorządu terytorialnego (14):

- Baćkowice,
- Bodzentyn,
- Działoszyce,
- Kluczewsko,
- Łopuszno,
- Oleśnica,
- Pacanów,
- Pawłów,
- Rytwiany,

⁴⁰ Na podstawie pism skierowanych do gmin i powiatów z terenu województwa świętokrzyskiego oraz informacji pozyskanych od Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach (stan na 28 lutego 2023 r.)

- Sadowie,
- Secemin,
- Szydłów,
- Wiślica,
- Zawichost.

Spośród gmin, które posiadają opracowane gminne ewidencje zabytków, są jednostki samorządu terytorialnego (17), które nie przyjęły zarządzenia w sprawie przyjęcia gminnej ewidencji zabytków⁴¹. Należą do nich gminy: Bejsce, Bogoria, Gnojno, Iwaniska, Klimontów, Koprzywnica, Łagów, Łączna, Łoniów, Moskorzew, Nagłowice, Opatów, Ożarów, Raków, Sobków, Tarłów, Złota.

Ponad połowa gmin z terenu województwa świętokrzyskiego posiada opracowane Programy Opieki nad Zabytkami (część opracowań nie jest aktualna). Gminy, które nie posiadają opracowanych Programów Opieki nad Zabytkami to: Baćkowice, Bejsce, Bodzentyn, Brody, Dwikozy, Działoszyce, Gnojno, Gowarczów, Imielno, Kije, Kluczewsko, Koprzywnica, Łopuszno, Moskorzew, Nowiny, Oleśnica, Opatowiec, Ożarów, Pacanów, Pawłów, Radków, Radoszyce, Raków, Ruda Maleniecka, Rytwiany, Sadowie, Secemin, Skalbmierz, Skarżysko – Kamienna, Słupia Konecka, Solec – Zdrój, Starachowice, Suchedniów, Szydłów, Tarłów, Wąchock, Wiślica, Wodzisław, Zawichost.

Kolejną kwestią obowiązującą jednostki samorządu terytorialnego jest opracowanie planów na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych. Ponad 85% gmin na terenie województwa świętokrzyskiego posiada opracowanie ww. plany, które są corocznie aktualizowane. Do gmin, które nie posiadają opracowania tego typu należą następujące jednostki samorządu terytorialnego: Baćkowice, Bodzentyn, Daleszyce, Górnio, Łagów, Łączna, Łopuszno, Masłów, Mniów, Nowiny, Pacanów, Pierzchnica, Skarżysko – Kamienna oraz Zagnańsk.

Spośród 13 powiatów na terenie województwa świętokrzyskiego tylko dwa posiadają aktualne programy opieki nad zabytkami – powiat kielecki oraz powiat skarżyski.

9. Ocena stanu zachowania istniejących zasobów⁴²

Zasoby dziedzictwa kulturowego, znajdujące się na terenie województwa świętokrzyskiego, stanowią własność różnych podmiotów: kościołów i związków wyznaniowych, Skarbu Państwa, samorządów, osób fizycznych. Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.)

„zapewnienie warunków zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie”

należy do jego właściciela lub posiadacza. Istotną rolę w realizacji tego ustawowego wymogu odgrywa zasobność właściciela obiektu i jego możliwości pozyskiwania środków zewnętrznych na ten cel.

W ostatnich latach na terenie województwa świętokrzyskiego zaobserwowano wzrost zainteresowania stanem dziedzictwa kulturowego. Corocznie realizowanych jest szereg inwestycji związanych z remontem i zabezpieczeniem przed degradacją cennych obiektów zabytkowych.

Stan zachowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków jest bardzo zróżnicowany. W ujęciu statystycznym w województwie świętokrzyskim najlepiej zachowane są obiekty sakralne, należące do Kościoła Katolickiego oraz będące we władaniu sektora publicznego. Jest to efektem m.in. środków pomocowych przekazywanych właścicielom obiektów w ostatnich latach. W najgorszym stanie technicznym znajdują się założenia dworskie i pałacowe z obiektami składowymi założeń oraz zaniedbaną zielenią parkową, a także budynki mieszkalne. Występuje także grupa obiektów będących w stanie trwałej ruiny. Są to głównie: ruiny zamków, ruiny obiektów

⁴¹ W związku z zapisami art. 22 ust. 4 i 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 710 ze zm.)

⁴² Na podstawie wizji terenowej obiektów ujętych w rejestrze zabytków nieruchomości oraz wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz publikacji NID RAPORT O STANIE ZACHOWANIA ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH W POLSCE Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C) – Warszawa, 2017

poprzemysłowych czy też ruiny dworów i pałaców. W ostatnich latach podjęto działania na rzecz zabezpieczenia pojedynczych obiektów dawnej kultury żydowskiej. Odnotowano także inicjatywy związane z porządkowaniem i pielęgnacją zabytkowych cmentarzy. Miejsca pamięci utrzymywane są w dobrym stanie zachowania. W ostatnich latach zaobserwowano także poprawę opieki nad obiektami pełniącymi funkcję użyteczności publicznej, ich stan w większości ocenia się jako dobry.

Stan zachowania obiektów ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków jest zróżnicowany. Około 20% zabytków wymaga przeprowadzenia pilnych prac remontowych oraz zabezpieczających przed degradacją. Do obiektów będących w najgorszym stanie technicznym należy zaliczyć opuszczone budynki mieszkalne, w których proces degradacji ze względu na brak odpowiednich zabezpieczeń postępuje. W wielu obiektach pełniących funkcję mieszkalne przeprowadzono prace remontowe, które w znacznym stopniu wpłynęły na zatracenie wartości artystycznych obiektów.

Stan stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków (zaledwie 1% stanowisk archeologicznych) określić można jako dobry. Stan zachowania stanowisk ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków jest zróżnicowany. Część stanowisk archeologicznych jest niemal całkowicie niedostępnych (m.in. tereny leśne) i wiele z nich bezpowrotnie zniszczonych.

9.1. Analiza SWOT

Mocne strony	Słabe strony
- Unikatowe walory krajobrazowe - Obiekty zabytkowe najwyższej rangi (obiekt wpisany na listę UNESCO, pomniki historii, park kulturowy) - Duża różnorodność obiektów i obszarów zabytkowych - Zachowany zabytkowy układ urbanistyczny większości miast i dawnych miasteczek - Wielokulturowy zasób zabytków sakralnych - Wyjątkowe obiekty architektury obronnej - Bogactwo zabytków techniki - Zachowane obiekty kultury żydowskiej i prowadzone w ostatnich latach działania z ich renowacją - Bogactwo zasobów archeologicznych - Prowadzone w ostatnich latach prace związane z zabezpieczeniem ruin obiektów zabytków przed całkowitą degradacją - Stale prowadzone badania archeologiczne na terenie województwa skutkujące odkrywaniem nowych zabytków archeologicznych - Zachowana różnorodność kulturowa mająca odzwierciedlenie w bogatym zasobie niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu	- Widoczna degradacja zasobów dziedzictwa kulturowego i krajobrazu kulturowego - Postępująca degradacja zespołów ruralistycznych i urbanistycznych w mniejszych ośrodkach miejskich - Brak pełnego rozpoznania zasobów krajobrazu kulturowego - Stopniowy zanik drewnianej architektury - Niewielki wpływ na obiekty zabytkowe będące w rękach prywatnych - Postępujący proces niszczenia obiektów zabytkowych o niższej randze - Nieuregulowany stan własności części obiektów zabytkowych - Brak pełnych ewidencji zabytków ruchomych stanowiących wyposażenie obiektów - Zaniedbania dotyczące stanu części cmentarzy (brak odpowiedniego oznaczenia, degradacja nagrobków) - Brak aktualizacji gminnych ewidencji zabytków w części gmin - Brak programów opieki nad zabytkami w części gmin i powiatów - Brak opracowanych przez część gmin planów ochrony zabytków na wypadek

• Liczne miejsca pamięci stale pielęgnowane • Zachowana zabudowa uzdrowiskowa • Kultywowanie lokalnych tradycji, obrzędów ludowych i religijnych • Inicjatywy społeczne związane z ochroną dziedzictwa • Wzrastająca aktywność fundacji, stowarzyszeń, społeczności lokalnych promujących dziedzictwo kulturalne regionu • Wyspecjalizowane i nowoczesne instytucje oraz służby konserwatorskie zaangażowane w ochronę zabytków • Bogactwo szlaków rowerowych • Sprawnie funkcjonujących 38 punktów informacji turystycznej • Bogactwo szlaków turystycznych i działania związane z ich ubogacaniem • Podjęte działania na rzecz rewitalizacji w gminach (91% gmin posiada opracowane programy rewitalizacji) • Realizowana współpraca z partnerami zagranicznymi w zakresie wymiany wiedzy oraz dobrych praktyk w odniesieniu do dziedzictwa kulturowego	konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych • Brak zabezpieczeń antywłamaniowych i przeciwpożarowych w wielu obiektach zabytkowych • Modernizacja zabytkowych obiektów bez poszanowania znaczenia i wartości zabytków • Niedostosowanie części zabytków dla potrzeb osób z niepełnosprawnościami • Widoczna depopulacja województwa
Szanse	Zagrożenia
• Zwiększająca się świadomość społeczeństwa w zakresie dbałości o lokalne dziedzictwo niematerialne i działających twórców dawnego rzemiosła, artystów ludowych, ludowych zespołów regionalnych • Zwiększenie liczby obiektów najwyższej rangi poprzez wpis kolejnych zabytków na listę światowego dziedzictwa UNESCO, utworzenie nowych pomników historii, parków kulturowych • Rozwój atrakcyjności turystycznej m.in. przez tworzenie nowych, tematycznych szlaków turystycznych • Rozwój turystyki zdrowotnej • Poprawa dostępności do zbiorów m.in. przez ich digitalizację, wzrost wykorzystania technologii cyfrowych	• Brak wystarczających środków finansowych na realizację koniecznych działań w zakresie ochrony zabytków • Konkurencyjność sąsiednich ośrodków wojewódzkich • Zagrożenie zniszczenia obiektów zabytkowych (pożary, złe warunki atmosferyczne, akty wandalizmu, itp.) • Niedostateczna świadomość społeczna w zakresie konieczności ochrony dziedzictwa kulturowego • Odbiegające od współczesnych standardów parametry fizyczne i funkcjonalne obiektów zabytkowych powodujących wyższe koszty ich użytkowania negatywnie wpływające na adaptację obiektów na nowe funkcje • Brak wyspecjalizowanego doradztwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami dla inwestorów

• Pozyskiwanie cennych materiałów dokumentujących historię województwa (m.in. zdjęć lotniczych) • Rozwój produktów turystycznych w oparciu o wykorzystanie zabytków regionu • Prowadzona współpraca międzyregionalna i międzynarodowa w zakresie opieki nad zabytkami, w tym zwłaszcza wymiana doświadczeń • Wykorzystanie wyników badań naukowych w procesach planowania przestrzennego • Wzrost działań edukacyjnych związanych z dziedzictwem kulturowym regionu • Pozyskanie nowych środków finansowych, w tym unijnych na działania związane z rewitalizacją obiektów zabytkowych oraz działalnością edukacyjną i promocyjną dziedzictwa kulturowego	• Brak instrumentów zachęcających właścicieli prywatnych zbiorów do ich udostępniania • Konflikt między ochroną dziedzictwa kulturowego a współczesnymi procesami inwestycyjnymi • Trudności w egzekwowaniu przepisów prawa w zakresie ochrony zabytków • Poglębiające się procesy suburbanizacyjne oraz zanikanie tradycyjnych obszarów kulturowych • Brak wystarczającego nadzoru i kontroli przez służby konserwatorskie dla działań podejmowanych przy zabytkach, skutkujące degradacją zasobu zabytkowego • Zatracanie komunikacji międzypokoleniowej w zakresie lokalnych tradycji i dziedzictwa niematerialnego

10. Założenia programowe opieki nad zabytkami

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami jest opracowaniem strategicznym, które w sposób kompleksowy określa cele i działania województwa w zakresie opieki nad zabytkami. Najważniejszym założeniem jest ochrona dziedzictwa i krajobrazu kulturowego województwa świętokrzyskiego w celu zachowania go dla następnych pokoleń oraz budowania na jego bazie tendencji służących rozwojowi regionu, a także integracja społeczności lokalnych przy pomocy poszerzania wiedzy o zasobach dóbr kultury i potrzebie ich ochrony.

W Programie określono następującą wizję województwa: **Rozpoznane i zadbane dziedzictwo kulturowe stanowi jeden z głównych atutów województwa świętokrzyskiego.** Przeprowadzona diagnoza stanu zabytków i dziedzictwa kulturowego oraz stanu realizacji wymogów ustawowych dotyczących opieki nad zabytkami przez samorządy na terenie województwa, umożliwiła określenie celów i kierunków działań, które mogą przyczynić się do zachowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń. W ramach założeń programowych wyznaczono cel strategiczny: **Zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego dla wzmacniania tożsamości mieszkańców oraz ugruntowania kulturowej pozycji województwa na tle kraju i Europy.** W ramach celu strategicznego wyznaczono dwa cele operacyjne: 1.Ochrona i zachowanie dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego. 2.Tworzenie warunków do wzmacniania tożsamości regionalnej w oparciu o dorobek kultury materialnej i niematerialnej. W ramach wyznaczonych celów operacyjnych określono priorytety i kierunki działań, które stanowią wytyczne horyzontalne ułatwiające prowadzenie skutecznej polityki ochrony regionalnego dziedzictwa oraz sprawowania właściwej opieki nad dobrami kulturowymi województwa świętokrzyskiego.

Wizja

Rozpoznane i zadbane dziedzictwo kulturowe stanowi jeden z głównych atutów województwa świętokrzyskiego

Cel strategiczny	
Zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego dla wzmocnienia tożsamości mieszkańców oraz ugruntowania kulturowej pozycji województwa na tle kraju i Europy	
Cel operacyjny 1 Ochrona i zachowanie dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego	Cel operacyjny 2 Tworzenie warunków do wzmocnienia tożsamości regionalnej w oparciu o dorobek kultury materialnej i niematerialnej
Priorytet 1.1 Wsparcie działań związanych z dokumentowaniem i wyeksponowaniem zasobów zabytkowych	Priorytet 2.1 Promowanie kultury i dziedzictwa kulturowego województwa oraz upowszechnianie wiedzy o regionie
Priorytet 1.2 Wsparcie działań związanych z remontami i ochroną przed degradacją obiektów zabytkowych	Priorytet 2.2 Wzmacnianie marki regionu w nawiązaniu o zasoby dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego
Priorytet 1.3 Wsparcie działań związanych z poprawą dostępności i zabezpieczeniem obiektów zabytkowych	Priorytet 2.3 Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie dziedzictwa kulturowego województwa
Priorytet 1.4 Wsparcie działań na rzecz prawidłowego zarządzania obiektami zabytkowymi na terenie województwa	

Poniżej przedstawiono kierunki działań w odniesieniu do wyznaczonych celów operacyjnych i priorytetów.

Cel operacyjny 1 Ochrona i zachowanie dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego	
Priorytet 1.1 Wsparcie działań związanych z dokumentowaniem i wyeksponowaniem zasobów zabytkowych	
Kierunek działań 1: Udostępnianie i aktualizacja danych cyfrowych dotyczących zabytków	Kierunek działań ma na celu utrwalenie i prezentowanie zasobów dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego poprzez prowadzenie systemu informacji przestrzennej, spójnego z danymi administrowanymi przez Narodowy Instytut Dziedzictwa. Platforma gromadzić powinna dane o obiektach zabytkowych z terenu województwa świętokrzyskiego.

Kierunek działań 2: Wsparcie procesów digitalizacji zbiorów dziedzictwa kulturowego województwa	Prezentowany kierunek zakłada realizację działań związanych z cyfryzacją zasobów zabytkowych celem zwiększenia dostępu do informacji o obiektach zabytkowych dla większej grupy odbiorców. W ramach kierunku działań planowane jest tworzenie i rozbudowa infrastruktury służącej digitalizacji zbiorów dziedzictwa (muzea, instytucje kultury, archiwa, uczelnie, biblioteki itp.).
Kierunek działań 3: Pozyskiwanie archiwalnych zdjęć lotniczych	W ramach kierunku działań planuje się pozyskanie archiwalnych zdjęć lotniczych z II wojny światowej wykonanych na ziemiach świętokrzyskich przez Luftwaffe (sił powietrznych III Rzeszy i Republiki Federalnej Niemiec) w ramach prowadzonych działań wojennych i wykorzystanie ich w ramach systemu informacji przestrzennej województwa. Ponadto kierunek działań zakłada pozyskanie i wykorzystanie zdjęć lotniczych z lat 1950 - 2020 wykonywanych przez polskie firmy fotograficzne.
Kierunek działań 3: Wsparcie działań związanych z rozpoznawaniem dziedzictwa kulturowego województwa	W ramach kierunku działań planuje się wsparcie: • prowadzonych inwestycji związanych z rozpoznawaniem zasobu zabytkowego poprzez badania archeologiczne, historyczne i terenowe oraz ich dokumentowanie wraz z upowszechnieniem, • weryfikacji i uzupełnienia wojewódzkiego rejestru zabytków nieruchomych, ruchomych i archeologicznych.
Kierunek działań 4: Wsparcie obiektów i obszarów z terenu województwa, które ubiegają się o wpis do wykazu obiektów najwyższej rangi (listy światowego dziedzictwa UNESCO, pomników historii oraz parków kulturowych)	Kierunek działań zakłada wsparcie dla najcenniejszych obiektów i obszarów z województwa w procedurze wpisu na listy światowego dziedzictwa UNESCO, pomników historii oraz tworzenia parków kulturowych. Zwiększanie obiektów najwyższej rangi na terenie województwa świętokrzyskiego wpłynie pozytywnie na atrakcyjność kulturalną województwa.
Kierunek działań 5: Wsparcie obiektów i obszarów z terenu województwa, w procedurze wpisu do wojewódzkiej ewidencji zabytków	Kierunek działań zakłada wsparcie i inicjowanie działań dla obiektów przy procedurze wpisu do wojewódzkiej ewidencji zabytków i tym samym większą ochronę dziedzictwa kulturowego województwa.
Priorytet 1.2 Wsparcie działań związanych z remontami i ochroną przed degradacją obiektów zabytkowych	
Kierunek działań 1: Finansowanie prac przy obiektach zabytkowych,	Kierunek działań odnosi się do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlanych przy obiektach zabytkowych, których właścicielem jest samorząd województwa świętokrzyskiego lub jego jednostki organizacyjne. Środki finansowe będą przeznaczane na remont obiektów zgodnie z sporządzonym

których właścicielem jest Samorząd Województwa	harmonogramem, który będzie poprzedzony inwentaryzacją obiektów będących własnością samorządu województwa.
Kierunek działań 2: Dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach na terenie województwa świętokrzyskiego	Kierunek działań zakłada kontynuację inicjatyw związanych z dofinansowaniem szeroko pojętych działań związanych z rewitalizacją obiektów zabytkowych znajdujących się w rejestrze zabytków jak i ewidencji zabytków na terenie województwa świętokrzyskiego. O wsparcie mogą starać się podmioty, które są właścicielami obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków. W ramach kierunku działań planowane jest także dotowanie działań związanych z organizacją konkursów mających na celu wsparcie dziedzictwa kulturowego województwa tzw. działań miękkich.
Kierunek działań 3: Pozyskiwanie środków zewnętrznych na realizację działań związanych z pracami konserwatorskimi i restauratorskimi obiektów zabytkowych	Kierunek działań zakłada pozyskiwanie środków zewnętrznych, w tym unijnych na realizację działań związanych z konserwatorskimi i restauratorskimi obiektów zabytkowych. Prace tego typu wiążą się ze znacznymi kwotami, wielokrotnie przekraczającymi możliwości finansowe województwa, powiatów oraz gmin z terenu województwa.
Kierunek działań 4: Wskazywanie możliwości pozyskiwania środków finansowych z funduszy polskich i europejskich na przeprowadzenie prac konserwatorskich, restauracyjnych, rewitalizacyjnych dla obiektów i obszarów wartościowych dla regionu	W ramach kierunku działań przewiduje się bieżącą informację umieszczaną na stronie województwa oraz komunikację z gminami i powiatami województwa (m.in. spotkania informacyjne) na temat możliwości pozyskania środków finansowych na realizację inwestycji związanych z szeroką pojętą ochroną zabytków.
Priorytet 1.3 Wsparcie działań związanych z poprawą dostępności i zabezpieczeniem obiektów zabytkowych	
Kierunek działań 1: Wsparcie działań związanych z poprawą dostępności obiektów zabytkowych dla osób z niepełnosprawnościami	Kierunek działań obejmuje inwestycje, które mają na celu poprawę dostępności obiektów zabytkowych dla osób z niepełnosprawnościami poprzez likwidację barier architektonicznych i poprawę dostępności komunikacyjnej. Szczególny nacisk powinien być kładziony na obiekty użyteczności publicznej.
Kierunek działań 2: Wsparcie działań związanych z zabezpieczaniem zabytków	Kierunek działań obejmuje inwestycje związane z wyposażaniem obiektów zabytkowych w systemy przeciwpożarowe oraz zabezpieczenia przeciwwłamaniowe, które wpłyną pozytywnie na poprawę bezpieczeństwa zabytków i ich wyposażenia.

Kierunek działań 3: Stosowanie ekologicznych rozwiązań służących ograniczeniu emisji zanieczyszczeń, poprawie stanu i kosztów utrzymania obiektów zabytkowych	Kierunek działań zakłada realizację inwestycji, które mają na celu zwiększenie efektywności ekologicznej obiektów zabytkowych poprzez m.in. działania związane z termomodernizacją i wymianą nieefektywnych kotłów, które docelowo prowadzić będą do mniejszego oddziaływania na środowisko zabytków, poprawę funkcjonowania i zmniejszenie kosztów utrzymania tych obiektów.
Kierunek działań 4: Wspieranie gmin w realizacji regulacji określonych uchwałą krajobrazową	W ramach kierunku działań planuje się • wspieranie gmin w podejmowaniu uchwał krajobrazowych, • wspieranie zasad eksponowania obiektów zabytkowych w lokalnym krajobrazie (estetyka otoczenia, infrastruktura okołoturystyczna itp.).
Priorytet 1.4 Wsparcie działań na rzecz prawidłowego zarządzania obiektami zabytkowymi na terenie województwa	
Kierunek działań 1: Współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz powiatami i gminami z terenu województwa w celu poprawy przepływu informacji na temat gminnej i wojewódzkiej ewidencji zabytków	Kierunek działań zakłada bieżącą komunikację zarówno z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, jak i powiatami i gminami z terenu województwa na temat obiektów ujętych w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków i ich stanu technicznego i potrzeb remontowych.
Kierunek działań 2: Zachęcanie gmin z terenu województwa świętokrzyskiego do sporządzania gminnych ewidencji zabytków oraz Programów Opieki nad Zabytkami oraz wdrażanie uchwał dotyczących dotacji na obiekty zabytkowe	Kierunek działań obejmuje inicjatywy związane z działalnością informacyjną i edukacyjną, której celem jest zachęcanie gmin do sporządzania gminnych ewidencji zabytków (obejmujących zabytki nieruchome i stanowiska archeologiczne) oraz Programów Opieki nad Zabytkami. Docelowo wszystkie gminy powinny posiadać opracowane gminne ewidencje zabytków, a wszystkie gminy i powiaty z terenu województwa świętokrzyskiego powinny posiadać opracowane i aktualizowane Programy Opieki nad Zabytkami. Ponadto w ramach kierunku działań planuje się wspieranie inicjatyw związanych z podejmowaniem przez jednostki samorządu terytorialnego uchwał dotyczących dotacji na zabytki (również te w gminnej ewidencji zabytków).
Kierunek działań 3: Inicjowanie oraz wsparcie opracowywania i aktualizacji dokumentów dotyczących ochrony zabytków w sytuacjach kryzysowych	Kierunek działań obejmuje inicjatywy związane wsparciem jednostek samorządu terytorialnego przy opracowywaniu i aktualizowaniu m.in. Planów na Wypadek Konfliktów Zbrojnych i Sytuacji Kryzysowych.

**i w przypadku
szczególnych zagrożeń**

Cel operacyjny 2

**Tworzenie warunków do wzmacniania tożsamości regionalnej w oparciu
o dorobek kultury materialnej i niematerialnej**

**Priorytet 2.1 Promowanie kultury i dziedzictwa kulturowego województwa oraz
upowszechnianie wiedzy o regionie**

Kierunek działań 1: Inicjowanie akcji edukacyjnych na temat zasobu zabytków	Kierunek działań ma na celu pobudzenie i rozszerzenie szeroko pojętych akcji edukacyjnych na temat zasobu zabytków w województwie, specyfiki regionalnej w tej dziedzinie oraz wartości dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego, jak i niematerialnego za pośrednictwem m.in.: • placówek oświatowych, • instytucji kultury, • stowarzyszeń oraz przy współpracy z samorządami gmin i placówkami badawczymi regionu. W ramach kierunku działań planuje się pogłębianie wiedzy o regionie, jego tożsamości i historii i rozpowszechnianie tej wiedzy poprzez konferencje naukowe i popularnonaukowe zabawy, gry i konkursy dla dzieci i młodzieży promujące dziedzictwo.
Kierunek działań 2: Wsparcie działań mających na celu promocję zasobu dziedzictwa kulturowego województwa	W ramach kierunku działań planuje się: • promocję markowych produktów turystycznych związanych z dziedzictwem kulturowym, • wspieranie opracowania i wydawania folderów, albumów i publikacji informacyjno-promocyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego województwa, • promowanie dobrych praktyk w ochronie dziedzictwa kulturowego, przy wykorzystaniu konkursów, nagród, wydarzeń kulturalnych oraz mediów.
Kierunek działań 3: Promocja zasobu dziedzictwa kulturowego województwa na arenie międzynarodowej	W ramach kierunku działań planuje się szeroko pojętą promocję dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego m.in. poprzez działania promujące zabytki z terenu województwa świętokrzyskiego podczas międzynarodowych wydarzeń (m.in. uczestniczenie w targach związanych z dziedzictwem kulturowym, w tym Europejskie Dni Dziedzictwa).
Kierunek działań 4: Wspieranie i finansowanie instytucji kultury województwa świętokrzyskiego, które w profilu działania mają zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami	Kierunek działań zakłada wsparcie zarówno merytoryczne, jak i finansowe funkcjonujących na terenie województwa placówek muzealnych i kulturalnych, których celem jest ochrona i popularyzacja dziedzictwa materialnego i niematerialnego województwa świętokrzyskiego. Wspierane będą także następujące kierunki działań: • powiększanie zbiorów muzealnych, • prace związane z działaniami konserwatorskimi w stosunku do zbiorów,

	wykorzystanie muzeów w celu edukacji lokalnej społeczności.
Kierunek 5: Wsparcie działań związanych z poprawą stanu zachowania zabytków na terenach wiejskich	W ramach kierunku działań planuje się: - popieranie inicjatyw służących dokumentowaniu (fotografie, rysunki, opisy, zbieranie informacji historycznych i legend) tradycyjnego budownictwa wiejskiego i kapliczek przydrożnych w granicach województwa – inicjowanie konkursów, nagradzanie aktywnych szkół i organizacji społecznych; - przewodzenie akcji uświadamiania i uznawania dawnej zabudowy wiejskiej za wartościową.

Priorytet 2.2 Wzmacnianie marki regionu w nawiązaniu o zasoby dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego

Kierunek działań 1: Włączanie się w funkcjonowanie i organizację lokalnych, regionalnych i ponadregionalnych szlaków dziedzictwa (szlaków kulturowych)	Kierunek działań zakłada rozwój szlaków kulturowych: pieszych, rowerowych, samochodowych ścieżek dydaktycznych oraz włączanie obiektów posiadających walory historyczne, architektoniczne lub kulturowe w sieci szlaków turystycznych. Samorząd Województwa Świętokrzyskiego posiada opracowywaną koncepcję przebiegu tras rowerowych na terenie województwa świętokrzyskiego. Kierunek działania zakłada realizację wyznaczonych tras. W ramach wypracowanej Koncepcji zaproponowanych zostało do realizacji 14 korytarzy tras rowerowych. Składają się na nie: jedna trasa europejska – EuroVelo 11, dwie trasy krajowe: Wiślana Trasa Rowerowa i Wschodni Szlak Rowerowy Green Velo oraz jedenaście tras regionalnych oznaczonych numerami od 150 do 160 włącznie. Przebiegi korytarzowe tras rowerowych zaplanowane zostały w ujęciach zarówno południkowych jak i równoleżnikowych, dzięki czemu tworzą one „siatkę” tras umożliwiającą swobodną zmianę kierunków i dotarcie do wszystkich ważniejszych miejscowości oraz atrakcji turystycznych województwa świętokrzyskiego.
Kierunek działań 2: Wsparcie promocji produktów regionalnych i tradycyjnych	W ramach kierunku działań planuje się: - wspieranie inicjatyw związanych z wpisywaniem lokalnych wyrobów na krajową <i>Listę Produktów Tradycyjnych</i> i europejską listę produktów połączonych z szeroką promocją tych produktów, - wsparcie potencjału turystycznego działających w regionie zakładów rzemiosła, - zebranie danych dotyczących warsztatów rzemieślniczych oraz osób posiadających unikalne umiejętności zawodowe wraz z określeniem metod ich popularyzacji, - wsparcie promocji lokalnej sztuki poprzez wykorzystanie jej w współczesnym wzornictwie, - tworzenie warunków do realizacji projektów pobudzających zainteresowanie młodzieży rzemiosłem i tradycyjnymi zawodami, znikającymi z przestrzeni kulturowych.
Kierunek działań 3:	W ramach kierunku działań planuje się:

Wsparcie współpracy międzyregionalnej i międzynarodowej związanej z dziedzictwem kulturowym województwa	• podjęcie współpracy na rzecz utworzenia obszarów, miejsc i instytucji funkcjonujących jako zintegrowane systemy w celu zwiększenia potencjału dziedzictwa kulturowego (placówki muzealne, zamki, parki kulturowe, miejsca pamięci, dziedzictwo przemysłowe itp.); • wsparcie obiektów i obszarów z terenu województwa, które ubiegają się o nadanie Znak Dziedzictwa Europejskiego poprzez inicjowanie działań w tym zakresie. Znak Dziedzictwa Europejskiego przyznawany jest obiektom, które odegrały ważną rolę w kształtowaniu współczesnej Europy. Obiekty te symbolizują europejskie ideały i wartości oraz europejską historię i integrację, od początków cywilizacji europejskiej aż po dzisiejsze czasy. Zwiększanie obiektów z Znakiem Dziedzictwa Europejskiego na terenie województwa świętokrzyskiego wpłynie pozytywnie na atrakcyjność kulturalną województwa; • udział w projektach partnerskich w ramach programu wspólnotowego – Kreatywna Europa.
---	--

Priorytet 2.3 Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie dziedzictwa kulturowego województwa

Kierunek działań 1: Wsparcie związane z popularyzacją zbiorów dziedzictwa kulturowego znajdującego się w rękach prywatnych	W ramach kierunku działań planuje się: • wspieranie właścicieli kolekcji prywatnych poprzez inicjowanie działań mających na celu: eksponowanie, udostępnianie, zabezpieczenie zbiorów własnych, • wspieranie idei tworzenia nowych i rozbudowywania istniejących izb regionalnych i muzeów lokalnych.
Kierunek działań 2: Wsparcie projektów związanych ideą propagowania dziedzictwa kulturowego województwa	W ramach kierunku działań planuje się wsparcie działań związanych z: • promowaniem idei społecznych opiekunów zabytków i wolontariatu na rzecz dziedzictwa kulturowego województwa, • wspieraniem spotkań środowisk i organizacji społecznych promujących dziedzictwo kulturowe, • nagradzaniem i wspieraniem lokalnych propagatorów wiedzy o dziedzictwie kulturowym, w tym kontynuacja konkursu - Świętokrzyskiej Nagrody Muzealnej im. Tadeusza Włoszka za działalność muzealną, • udzielaniem wsparcia dla organizacji pozarządowych promujących dziedzictwo kulturowe, • kontynuowaniem otwartych konkursów upowszechniających wiedzę i tradycje polskości.

10.1. Planowane szlaki kulturowe i turystyczne

Lp.	Numer i nazwa trasy rowerowej	Kategoria trasy		Przebieg trasy rowerowej	Długość trasy rowerowej w km
1	EuroVelo 11 – trasa nr 11	międzynarodowa	korytarz główny	województwo małopolskie – Lekszyce – Kazimierza Wielka – Koniecmosty (Wiślica) – Chroberz – Pińczów – Umianowice – Hajdaszek – Chmielnik – Raków – Niwy – Górnio – Cedzyna – Kielce – Górk Szczukowskie – Umer – Rogowice – Krasna – Wąsosz – Czarniecka Góra – Stąporków – Niekłań Wielki – Antoniów (województwo mazowieckie)	244
			wariant I (południowy)	Skowronno Dolne – Motkowice – Stare Kotlice – Morsko Górne – Wolica – Trzcianka – Górk Szczukowskie	51
			wariant II (północny)	Górnio – Mąchocice Kapitulne – Ciekoty – Wilków – Święta Katarzyna – Psary Stara Wieś – Hucisko – Krzyżka – Jędrów – Suchedniów – Skarżysko-Kamienna – Bliżyn – Wólka Plebańska – Niekłań Wielki – Antoniów	72
2	Green Velo – rozwój – trasa nr 1	krajowa	korytarz główny	województwo podkarpackie – Sandomierz – Klimontów – Raków – Korzenno – Borków – Kielce – Oblęgorek – Radoszyce – Sielpia – Końskie	203
			łącznik – GV rozwój	Końskie – Czarniecka Góra – Stąporków – Niekłań Wielki – Antoniów (województwo mazowieckie)	27
			łącznik – GV rozwój	Końskie – Skarżysko-Kamienna – województwo mazowieckie	27
3	Wiślana Trasa Rowerowa - trasa nr 5		korytarz główny	Błotnowola – Rataje Słupskie (Szczucin - połączenie z województwem małopolskim) – Połaniec – Bogoria Skotnica – Sandomierz – Zawichost – Słupia Nadbrzeżna – Ostrów – województwo mazowieckie	144
4	Trasa nr 150	regionalna	korytarz główny	województwo łódzkie – Machory – Maleniec - Końskie – Stara Kuźnica – Niekłań Wielki - Stąporków – Bliżyn – Skarżysko-Kamienna – Wąchock – Starachowice – Brody – Nietulisko Duże – Ostrowiec Świętokrzyski – Bodzechów – Ćmielów – Ożarów – Czyżów Szlachecki – Zawichost – województwo lubelskie	175
5	Trasa nr 151	regionalna	korytarz główny	województwo małopolskie – Tarnawa Wydanka – Moskorzew – Radków – Bebelno - Włoszczowa – Oleszo - Radoszyce – Ruda Maleniecka - województwo łódzkie	111
6	Trasa nr 152	regionalna	korytarz główny	województwo śląskie – Żeliszewice - Włoszczowa – Małogoszcz – Chęciny – Zagnańsk – Święta Katarzyna – Nowa Słupia – Opatów – Dwikozy województwo podkarpackie	190
7	Trasa nr 153	regionalna	korytarz główny	województwo małopolskie – Opatowiec – Kazimierza Wielka – Skalbierz – Działoszyce – Niegostawice - Jędrzejów –	201

Lp.	Numer i nazwa trasy rowerowej	Kategoria trasy		Przebieg trasy rowerowej	Długość trasy rowerowej w km
				Bocheniec – Wierna Rzeka – Ruda - Strawczyńska - Grzymałków – Końskie – województwo łódzkie	
8	Trasa nr 154	regionalna	korytarz główny	Szczekociny województwo śląskie – Moskorzew – Nagłowice – Jędrzejów – Umianowice – Hajdaszek - Chmielnik – Raków – Bogoria – Koprzywnica – Tarnobrzeg województwo podkarpackie	150
9	Trasa nr 155	regionalna	korytarz główny	województwo małopolskie – Nowy Korczyn – Wiślica – Busko-Zdrój – Chmielnik – Pierzchnica – Daleszyce – Górnio – Zagnańsk – Suchedniów – Skarżysko-Kamienna – województwo mazowieckie	165
10	Trasa nr 156	regionalna	korytarz główny	województwo małopolskie – Mstyczów - Sędziszów – Pińczów – Chroberz - Busko-Zdrój – Skotniki Duże – Solec-Zdrój – Błotnowola	107
			wariant I	Skotniki Duże – Stopnica – Oleśnica - Połaniec – województwo podkarpackie	42
11	Trasa nr 157	regionalna	korytarz główny	województwo małopolskie – Szczucin – Rytwiany – Staszów – Kurozwęki - Szydłów – Raków – Łagów – Nowa Słupia – Pawłów - Starachowice – województwo mazowieckie	128
			wariant I	Kurozwęki – Chańcza – Stara Łagowica - Łagów	30
12	Trasa nr 158	regionalna	korytarz główny	województwo małopolskie - Działoszyce – Skalbmierz – Cudzynowice – Koniecmoty – Nowy Korczyn – województwo małopolskie	48
13	Trasa nr 159	regionalna	korytarz główny	Tarnobrzeg województwo podkarpackie – Koprzywnica – Jachimowice – Włostów – Opatów – Gromadnice – Ostrowiec Świętokrzyski – Bałtów – Czekarzewice – województwo mazowieckie	93
14	Trasa nr 160 „Wokół Łysogór”	regionalna	korytarz główny	Święta Katarzyna – Bodzentyn – Wola Szczygiełkowa – Nowa Słupia – Paprocice – Bieliny – Kakonin – Święta Katarzyna	54

11. Instrumenty realizacji, finansowania i wdrażania Programu Opieki nad Zabytkami

11.1. Wdrażanie i realizacja

Głównym założeniem „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2023-2026” jest właściwe rozpoznanie, ochrona i opieka nad zasobami dziedzictwa kulturowego regionu oraz ich wykorzystanie dla rozwoju społecznego, gospodarczego oraz przestrzennego.

Cele i kierunki działań ujęte w Programie będą realizowane przez:

- samorząd województwa świętokrzyskiego
- samorządy gminne i powiatowe

- w ramach swych kompetencji: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach, Regionalną Dyrekcję Ochrony Środowiska, placówki muzealne, organizacje pozarządowe, organizacje turystyczne, instytucje kultury, jednostki oświatowe zarządców i właścicieli obiektów: instytucje publiczne, kościoły i związki wyznaniowe, inne osoby prawne i fizyczne.

Wdrażanie Programu wymaga współpracy wszystkich podmiotów odpowiedzialnych za realizację zadań, w tym właścicieli obiektów i organów wydających decyzje.

Realizacji Programu służą następujące instrumenty:

instrumenty prawne – wynikające z przepisów ustawowych dokumenty:

- dokumenty wydawane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- plany zagospodarowania przestrzennego,
- programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,
- wnioski o wpis do rejestru obiektów o wartości artystycznej i zabytkowej,
- prowadzenie gminnej ewidencji zabytków,

instrumenty koordynacji:

- plany strategiczne województwa,
- współpraca z samorządami szczebla powiatowego i gminnego, ośrodkami naukowymi, akademickimi, kulturalnymi, muzeami, diecezjami i innymi instytucjami działającymi na polu kultury,

instrumenty finansowe:

- wydatkowanie środków własnych na ochronę zabytków,
- dotacje, subwencje, darowizny, granty itp. na prace remontowe konserwatorskie, rewitalizacyjne,
- finansowanie nagród dla uczestników konkursów w ramach działań edukacyjnych,

instrumenty społeczne:

- edukacja kulturowa,
- dostarczanie informacji na temat potrzeb Programu Opieki nad Zabytkami,
- współpraca pomiędzy instytucjami,
- promocja,

instrumenty kontrolne:

- monitoring realizacji celów Programu Opieki nad Zabytkami w wykorzystaniem wskaźników monitoringowych,
- analiza: stanu technicznego obiektów zabytkowych, stanu zagospodarowania przestrzennego, stanu środowiska i krajobrazu kulturowego, zagadnień społecznych, infrastruktury społeczno-kulturalnej itp.

11.2. Monitoring

Realizacja „Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2023-2026” winna być poddawana procesowi monitorowania. Program zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁴³ opracowuje się na okres 4 lat, po upływie tego okresu należy opracować jego aktualizację. Z realizacji programu zarząd województwa sporządza co dwa lata sprawozdanie, które przedstawia sejmikowi województwa. Wnioski z oceny realizacji programu powinny być uwzględniane przy opracowaniu kolejnej edycji programu opieki nad zabytkami.

Proces monitoringu będzie koordynowany przez departament merytoryczny właściwy do spraw dziedzictwa kulturowego, przy udziale merytorycznym pozostałych departamentów Urzędu Marszałkowskiego w Kielcach

⁴³ t.j. Dz.U. 2022 poz. 840, ze zm.

oraz jednostek podległych, a także wszystkich podmiotów i instytucji powiązanych z dziedzictwem kulturowym województwa świętokrzyskiego.

Aby zapewnić przejrzystość procesu monitorowania, dla wyznaczonych kierunków działań zostały przygotowane wskaźniki monitoringowe. Analiza danych liczbowych pozwoli na ocenę stopnia realizacji założonych celów, planowanie ewentualnych zmian w przyjętych założeniach oraz wysnucie rzetelnych wniosków dotyczących zaangażowania interesariuszy w proces opieki i promocji dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego.

Cel operacyjny 1 Ochrona i zachowanie dziedzictwa oraz krajobrazu kulturowego
Priorytet 1.1 Wsparcie działań związanych z dokumentowaniem i wyeksponowaniem zasobów zabytkowych

Wskaźnik monitoringu	Podmiot odpowiedzialny za monitoring	Wskaźnik	Źródło finansowania
Utworzenie kompozycji mapowej z obiektami zabytkowymi	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament IT	Liczba kompozycji mapowych	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba pozyskanych zdjęć lotniczych z II wojny światowej wykonanych na terenie województwa przez Luftwaffe	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament IT	Liczba pozyskanych zdjęć	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba nowych obiektów ujętych w rejestrze zabytków województwa świętokrzyskiego (zabytków nieruchomych, ruchomych, archeologicznych)	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego/ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków	Liczba obiektów	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego
Liczba nowych obiektów ujętych na liście światowego dziedzictwa UNESCO, liczba nowych pomników historii, liczba nowych parków kulturowych	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego/ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków	Liczba obiektów	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego
Liczba nowych obiektów ujętych w Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków Województwa Świętokrzyskiego	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego/ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków	Liczba obiektów	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego

Priorytet 1.2 Wsparcie działań związanych z remontami i ochroną przed degradacją obiektów zabytkowych

Wskaźnik monitoringu	Podmiot odpowiedzialny za monitoring	Wskaźnik	Źródło finansowania
Kwota środków finansowych przeznaczonych na działania związane z modernizacją obiektów będących własnością Urzędu Marszałkowskiego	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego	zł	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego, wsparcie środków zewnętrznych

Kwota środków finansowych przeznaczonych na działania związane z dofinansowaniem modernizacji obiektów zabytkowych z terenu województwa świętokrzyskiego	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego	zł	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Kwota środków finansowych przeznaczonych na działania związane z dofinansowaniem modernizacji obiektów zabytkowych z terenu województwa świętokrzyskiego w ramach organizowanych konkursów	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego	zł	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba zorganizowanych spotkań informacyjnych o tematyce możliwości pozyskania dofinansowań na działania związane z dziedzictwem kulturowym województwa	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Liczba spotkań	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba wspartych działań związanych z: • remontem zabytków techniki województwa świętokrzyskiego, • ochroną obiektów architektury drewnianej, • rewitalizacją zespołów dworskich i pałacowych oraz zespołami zieleni, • ochroną obiektów dawnej kultury żydowskiej i kultury ariańskiej, • rewitalizacją układów urbanistycznych i ruralistycznych.	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Liczba wspartych działań	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego, wsparcie środków zewnętrznych

Priorytet 1.3 Wsparcie działań związanych z poprawą dostępności i zabezpieczeniem obiektów zabytkowych

Wskaźnik monitoringu	Podmiot odpowiedzialny za monitoring	Wskaźnik	Źródło finansowania
Liczba obiektów dostosowanych do potrzeb osób z niepełnościami	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Liczba obiektów	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba obiektów zabytkowych wyposażonych w: • systemy przeciwłamaniowe • systemy przeciwpożarowe	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Liczba obiektów	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba obiektów zabytkowych, w których przeprowadzono działania związane z: • termomodernizacją, • wymianą nieefektywnych kotłów.	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Liczba obiektów	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego, wsparcie środków zewnętrznych

Liczba gmin z terenu województwa świętokrzyskiego posiadających przyjętą Uchwałę Krajobrazową	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Liczba gmin	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego
Priorytet 1.4 Wsparcie działań na rzecz prawidłowego zarządzania obiektami zabytkowymi na terenie województwa			
Wskaźnik monitoringu	Podmiot odpowiedzialny za monitoring	Wskaźnik	Źródło finansowania
Liczba przeprowadzonych szkoleń z zakresu prawidłowego opracowania i aktualizowania Gminnej Ewidencji Zabytków oraz Programu Opieki nad Zabytkami przy współpracy z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Liczba gmin	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego
Liczba gmin posiadających opracowane gminne ewidencje zabytków przyjęte zarządzeniem Burmistrza (Wójta, Prezydenta)	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Liczba gmin	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego
Liczba gmin posiadających aktualne Programy Opieki nad Zabytkami	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Liczba gmin	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego
Liczba gmin posiadających aktualne Plany Ochrony Zabytków na Wypadek Konfliktów Zbrojnych i Sytuacji Kryzysowych	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Liczba gmin	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego
Liczba gmin posiadających Uchwały w zakresie dotacji na obiekty zabytkowe (również te ujęte w gminnych ewidencjach zabytków)	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Liczba gmin	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego

Cel operacyjny 2 Tworzenie warunków do wzmacniania tożsamości regionalnej w oparciu o dorobek kultury materialnej i niematerialnej

Priorytet 1.1 Wsparcie działań związanych z dokumentowaniem i wyeksponowaniem zasobów zabytkowych

Wskaźnik monitoringu	Podmiot odpowiedzialny za monitoring	Wskaźnik	Źródło finansowania
Liczba zaangażowanych w akcje edukacyjne na temat zasobu zabytków: • placówek oświatowych, • instytucji kultury, • stowarzyszeń.	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament Edukacji, Sportu, Turystyki i Spraw Zagranicznych	Liczba placówek, instytucji, stowarzyszeń	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba opracowanych i wydawanych folderów, albumów i publikacji informacyjno-promocyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego województwa	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego,	Liczba wydanych folderów, albumów i publikacji	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego, wsparcie środków zewnętrznych

	Departament Edukacji, Sportu, Turystyki i Spraw Zagranicznych		
Liczba zorganizowanych działań promocyjnych na arenie międzynarodowej	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament Edukacji, Sportu, Turystyki i Spraw Zagranicznych	Liczba inicjatyw, działań	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba działań wspierających placówki muzealne i kulturalne	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament Edukacji, Sportu, Turystyki i Spraw Zagranicznych	Liczba inicjatyw, działań	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba działań wspierających zabytki na terenach wiejskich województwa świętokrzyskiego	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego	Liczba inicjatyw, działań	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego, wsparcie środków zewnętrznych

Priorytet 2.2 Wzmacnianie marki regionu w nawiązaniu o zasoby dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego

Wskaźnik monitoringu	Podmiot odpowiedzialny za monitoring	Wskaźnik	Źródło finansowania
Liczba nowych: szlaków kulturowych: • pieszych, • rowerowych, • samochodowych • ścieżek dydaktycznych	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament Edukacji, Sportu, Turystyki i Spraw Zagranicznych	Liczba nowych szlaków kulturowych	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego, wsparcie środków zewnętrznych
Liczba nowych produktów wpisanych na <i>Listę Produktów Tradycyjnych</i>	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament Edukacji, Sportu, Turystyki i Spraw Zagranicznych	Liczba produktów	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego
Liczba zorganizowanych inicjatyw, działań, akcji wspierających lokalne rzemiosło	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament Edukacji, Sportu, Turystyki i Spraw Zagranicznych	Liczba inicjatyw, akcji, działań	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego

Liczba obiektów posiadających znak dziedzictwa europejskiego	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament Edukacji, Sportu, Turystyki i Spraw Zagranicznych	Liczba obiektów	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego
Priorytet 2.3 Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie dziedzictwa kulturowego województwa			
Liczba funkcjonujących izb regionalnych i muzeów lokalnych	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament Edukacji, Sportu, Turystyki i Spraw Zagranicznych	Liczba obiektów	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego
Liczba osób pełniących funkcję społecznych opiekunów zabytków i wolontariatu na rzecz dziedzictwa kulturowego województwa	Departament Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Departament Edukacji, Sportu, Turystyki i Spraw Zagranicznych	Liczba obiektów	Środki finansowe samorządu Województwa Świętokrzyskiego

11.3. Źródła finansowania

Działania związane z inwestycjami z remontem, zabezpieczeniem i ochroną obiektów zabytkowych oraz inicjatywy promocyjne dziedzictwa kulturowego są związane z wysokimi kosztami finansowymi. Do głównych źródeł finansowania założeń przedmiotowego programu wskazać należy: środki finansowe samorządu województwa świętokrzyskiego, środki z budżetu państwa, środki unijne. Do wyzwań samorządu województwa świętokrzyskiego należy jak najbardziej efektywne pozyskiwanie środków zewnętrznych m.in. w ramach nowej perspektywy finansowej Unii Europejskiej (2021-2027) oraz środków międzynarodowych.

Samorząd województwa świętokrzyskiego udziela dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane prowadzone przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków usytuowanych na terenie administracyjnym województwa, stanowiących własność samorządu województwa lub podległych jednostek organizacyjnych. Z roku na rok zwiększa się kwota środków przeznaczonych na prace remontowe obiektów zabytkowych:

- 2020 – 139 988,19 zł,
- 2021 – 299 828,65 zł,
- 2022 – 745 000,00 zł.

Dodatkowo środki finansowe na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami udzielane są w trybie konkursowym. W ostatnich latach rozdysponowano następujące kwoty w ramach ogłoszonego konkursu:

- 2020 – 320 000,00 zł,
- 2021 – 100 000,00 zł,
- 2022 – 420 000,00 zł.

Finansowanie działań wyznaczonych w Programie będzie odbywało się również z wykorzystaniem następujących źródeł:

- dochodów własnych instytucji kultury,
- budżetów jednostek samorządu terytorialnego (gmin, powiatów z terenu województwa),
- środków prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych.

Najważniejsze potencjalne źródła dofinansowania działań i zadań z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami dla Województwa Świętokrzyskiego w latach 2023-2026 przedstawiono w poniższej tabeli. Zaznaczyć należy, iż są to wybrane źródła możliwości pozyskania dofinansowania.

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego⁴⁴	Celem programu jest m.in. ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego w kraju i zagranicą: – <i>Ochrona zabytków</i> Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. W ramach programu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty

⁴⁴ <https://www.gov.pl/web/kultura/ochrona-zabytkow5>

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
	zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony jest na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście ogólnopolskim, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji. Istotnym celem programu jest poprawa stanu instytucji kultury mieszczących się w zabytkowych siedzibach, których remonty ze względu na intensywność użytkowania są szczególnie potrzebne. O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie. – <i>Ochrona zabytków archeologicznych</i> Strategicznym celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Zadaniem programu jest wspieranie i promocja badań prowadzonych metodami niedestrukcyjnymi, wykorzystującymi techniki tradycyjne oraz nowoczesne osiągnięcia techniczne, a także opracowanie i publikacja ich wyników. W obu grupach zadań na wsparcie mogą liczyć przede wszystkim projekty, które zakładają prowadzenie badań na obszarach (lub w dziedzinach) niewystarczająco rozpoznanych lub upowszechnionych, promujących nowe kierunki badawcze, a także opracowanie i publikację wyników badań archeologicznych, zwłaszcza zakończonych przed 2010 r. O dofinansowanie w ramach priorytetu ubiegać się mogą następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury, państwowe instytucje kultury, organizacje pozarządowe, publiczne uczelnie akademickie, niepubliczne uczelnie akademickie, podmioty prowadzące działalność gospodarczą. – <i>Kultura Ludowa i tradycyjna</i> Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowywane będą przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych ich elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych. Szczególny nacisk w programie zostaje położony na projekty kompleksowe, integrujące zarówno nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści kultury wywodzących się ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i odbiorców (indywidualnych i zbiorowych). Istotne jest rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych; tworzenie odpowiednich

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
	metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury (z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego); organizacje pozarządowe; podmioty prowadzące działalność gospodarczą: kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne. – <i>Wspieranie działań muzealnych</i> Celem programu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także – prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać mogą się następujące podmioty prawa polskiego: samorządowe instytucje kultury – z wyjątkiem instytucji współprowadzonych przez ministra i jednostki samorządu terytorialnego; organizacje pozarządowe; kościoły i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne. – <i>Miejsca pamięci i trwale upamiętnienia w kraju</i> Strategicznym celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. Program ma za zadanie stworzenie możliwości sprzyjających otoczeniu tych miejsc stałą i stabilną opieką, polegającą w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania miejsca pamięci oraz wydarzeń i osób z nim związanych; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy miejscu pamięci; zabezpieczenia i utrzymania miejsca pamięci oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z miejsca pamięci w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości i autentyzmu; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o miejscu pamięci oraz jego znaczeniu dla historii, dziedzictwa i tożsamości narodowej. – <i>Kultura dostępna</i> Celem programu jest wspieranie zadań służących ułatwieniu dostępu do kultury, skierowanych do szerokiego grona odbiorców i sprzyjających integracji społecznej. Działania te powinny służyć osiągnięciu realnych, systemowych i długofalowych efektów w niwelowaniu barier w dostępie do kultury w wymiarach: przestrzennym, ekonomicznym, społeczno - mentalnym i kompetencyjnym ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb osób z miejscowości pozbawionych bezpośredniego dostępu do narodowych zasobów dóbr kultury, instytucji kultury oraz instytucji artystycznych. O dofinansowanie w ramach programu ubiegać się mogą m.in. następujące podmioty prawa polskiego: państwowe instytucje kultury; samorządowe instytucje kultury; jednostki samorządu terytorialnego wyłącznie jako organy prowadzące publiczne szkoły artystyczne, w przypadku szkół nieprowadzących samodzielnej księgowości; organizacje pozarządowe;

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – Fundusz Kościelny⁴⁵	kościół i związki wyznaniowe oraz ich osoby prawne, podmioty prowadzące działalność gospodarczą. Powołany Fundusz Kościelny udziela dotacji na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w szczególności dotyczących: remontów dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszania i odgrzybiania, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). O dofinansowanie mogą ubiegać się kościoły i inne związki wyznaniowe posiadające uregulowany status prawny w Polsce. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny
Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnoprawnych	Dotacje w ramach działalności funduszu udzielane są na m.in. likwidację barier architektonicznych (w tym, także w obiektach zabytkowych) w myśl projektu Dostępna przestrzeń. Podmiotami uprawnionymi do otrzymywania środków są właściciele obiektu wymagającego likwidacji barier. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% wartości dla podmiotu, który nie jest przedsiębiorcą oraz do 30% wartości dla przedsiębiorcy. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.pfron.org.pl/
Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027	W Programie wyznaczono Priorytet VII: Kultura, w ramach którego określono cel szczegółowy 4.6: Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych. Wsparciem w ramach określonego priorytetu zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zespół Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie będą mogły ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.pois.gov.pl/strony/o-programie/fundusze-europejskie-na-infrastrukture-klimat-srodowisko/zalozenia-programu/
Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027	Program Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027 stanowi kolejny etap cyfrowej transformacji kraju. W ramach programu wyznaczono Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport,

⁴⁵ <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny>

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
	bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo. 2.1 Wysoka jakość i dostępność e-usług publicznych – Celem wsparcia będą działania w zakresie optymalizacji procesów w relacji podmiotów publicznych z obywatelem i przedsiębiorcą, tworzenia i rozwoju nowoczesnych usług świadczonych drogą elektroniczną (w tym wewnątrzadministracyjnych), cyfryzacji procesów back-office w administracji rządowej oraz budowy i rozwoju rozwiązań o charakterze horyzontalnym, usprawniających funkcjonowanie administracji publicznej na terenie całego kraju. 2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – Program zakłada działania zwiększające otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury, nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również na budowę i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii. O dotacje z Programu Polska Cyfrowa występować mogą przede wszystkim: -przedsiębiorstwa telekomunikacyjne, -jednostki administracji rządowej oraz jednostki im podległe lub przez nie nadzorowane, -jednostki naukowe, -państwowe organizacje kultury, -organizacje pozarządowe. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.polskacyfrowa.gov.pl/
Program Regionalny Fundusze Europejskie dla Świętokrzyskiego 2021-2027⁴⁶	Projekt programu regionalnego Fundusze Europejskie dla Świętokrzyskiego 2021-2027 został zatwierdzony przez komisję europejską. Wsparcie działań związanych z dziedzictwem kulturowym województwa świętokrzyskiego będą realizowane m.in. w ramach niżej przytoczonego priorytetu. 2.1.1. Priorytet: 6. Fundusze Europejskie dla wspólnot lokalnych 2.1.1.1. Cel szczegółowy: RSO4.6. Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych (EFRR) 2.1.1.1.1. Interwencje wspierane z Funduszy • wzmocnienie potencjału turystycznego zabytków o szczególnym znaczeniu i ich oddziaływanie na rozwój gospodarczy poprzez dostosowanie obiektów zabytkowych do pełnienia funkcji związanych z kulturą. Realizowane będą przedsięwzięcia dot. rozwoju infrastruktury obejmujące m.in. renowację, modernizację, ochronę i rozwój infrastruktury zabytkowej w celu podniesienia jej atrakcyjności turystycznej i dostępności (w tym z zakresu przystosowania obiektów do potrzeb osób z niepełnościami), • udostępnienie i ułatwienie dostępu do dóbr kultury oraz zastosowania nowoczesnych technologii poszerzających krąg odbiorców oferty – projekty polegające m.in. na konserwacji

⁴⁶ <https://www.2014-2020.rpo-swietokrzyskie.pl/dowiedz-sie-wiecej-o-programie/poznaj-program-na-lata-2021-2027/poznaj-zalozenia-nowego-programu/item/4961-fundusze-europejskie-dla-swietokrzyskiego-2021-2027>

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
	zabytków ruchomych oraz zabytkowych muzealiów, starodruków, księgozbiorów, materiałów bibliotecznych, archiwalnych i zbiorów audiowizualnych (w tym filmowych) oraz ich ochrona i udostępnienie, także przez proces digitalizacji, w tym wsparcie bibliotek, bibliotek multimedialnych, domów kultury i innych instytucji kultury, • wspieranie konkurencyjności i odporności sektora turystycznego (ulepszenie infrastruktury turystycznej, dywersyfikacja produktów, zastosowanie modeli biznesowych) poprzez tworzenie nowych, rozbudowę istniejących miejsc atrakcyjnych turystycznie poprzez roboty budowlane, modernizację, wyposażenie infrastruktury ułatwiającej dostęp do miejsc i obszarów atrakcyjnych turystycznie, • inwestycje w obiekty/miejsca tworzące turystyczne szlaki tematyczne (obiekty/miejsca odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych) lub turystyczne szlaki rodzajowe (np. kajakowe, rowerowe, kamperowe), w tym poprawę ich dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami, w tym z niepełnosprawnościami. Główne grupy docelowe: • mieszkańcy województwa świętokrzyskiego, turyści, z uwzględnieniem osób ze specjalnymi potrzebami i zagrożonych wykluczeniem społecznym • jednostki samorządu terytorialnego, • instytucje kultury, z wyłączeniem państwowych instytucji kultury oraz współprowadzonych przez Ministra właściwego ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, • jednostki organizacyjne jednostek samorządu terytorialnego posiadające osobowość prawną, • jednostki sektora finansów publicznych posiadające osobowość prawną, działające w sferze ochrony środowiska, kultury, turystyki, • parki narodowe i krajobrazowe, • organizacje pozarządowe, • instytucje kultury oraz instytucje zarządzające obiektami dziedzictwa kulturowego.
Fundusz Termomodernizacji i Remontów (BGK)	Podstawowym celem Funduszu Termomodernizacji i Remontów jest pomoc finansowa dla inwestorów realizujących przedsięwzięcia termomodernizacyjne i remontowe oraz wypłata rekompensat dla właścicieli budynków mieszkalnych, w których były lokale kwaterunkowe. W przypadku obiektów zabytkowych możliwe jest uzyskanie premii remontowej stanowiącej 60% kosztów przedsięwzięcia remontowego. Beneficjentem premii remontowej są właściciele lub zarządcy budynków wielorodzinnych, których użytkowanie rozpoczęto: • przed dniem 14 sierpnia 1961 r. lub co najmniej 20 lat przed dniem złożenia wniosku o premię remontową do banku kredytującego oraz • budynek ten należy do społecznej inicjatywy mieszkaniowej lub towarzystwa budownictwa społecznego; • budynek ten został wybudowany przy wykorzystaniu kredytu udzielonego przez BGK na podstawie wniosków o kredyt złożonych do dnia 30 września 2009 r. lub przy wykorzystaniu finansowania

Źródło dofinansowania	Cele i przedmiot dofinansowania
	zwrotnego w rozumieniu ustawy z dnia 26 października 1995 r. o niektórych formach popierania budownictwa mieszkaniowego bez względu na status prawny, z wyłączeniem jednostek budżetowych i samorządowych zakładów budżetowych. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze strony: https://www.bgk.pl/podmioty-rynk-mieszkaniowego/modernizacja-i-rewitalizacja/premia-remontowa-z-funduszu-termomodernizacji-i-remontow/?gclid=Cj0KCQjwjvaYBhDlARIsAO8PkE0Bc9zj_SXOzpDG7-pyqSOtQjEU2wf4z-NAibrbbOxX50gy_mYuPM8aAk8uEALw_wcB
Finansowanie z fundacji	Możliwość pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange. Więcej informacji na temat możliwości dofinansowania można pozyskać ze stron: https://www.fundacjalotto.pl/ http://fundacjakghm.pl/ https://fundacja.pgnig.pl/ https://fundacja.orange.pl/ https://fundacja.santander.pl/ https://www.citibank.pl/poland/kronenberg/polish/index.htm https://www.fundacjapkobp.pl/

12. Podsumowanie

Opracowany Program stanowi kontynuację realizowanych przez Samorząd Województwa Świętokrzyskiego działań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami i dziedzictwem kulturowym województwa.

Wyznaczona wizja *Rozpoznane i zadbane dziedzictwo kulturowe stanowi jeden głównych atutów województwa świętokrzyskiego* wskazuje na konieczność realizacji działań związanych z pracami mającymi na celu dalsze rozpoznawanie dziedzictwa kulturowego województwa oraz odpowiednią opiekę nad dziedzictwem kulturowym województwa połączone z wyeksponowaniem i promocją atutów kulturowych województwa.

Program opieki nad zabytkami Województwa Świętokrzyskiego został opracowany na lata 2023-2026, jednak należy wskazać, że proponowane cele i kierunki działań mają zasięg długoterminowy i powinny być systematycznie realizowane. Przyjęte przez Radnych Sejmiku Województwa kierunki związane z ochroną i opieką nad zasobami dziedzictwa kulturowego regionu, będą możliwe do zrealizowania przy skutecznej współpracy i zaangażowaniu instytucji i jednostek odpowiedzialnych za sprawowanie tej opieki: jednostek samorządu terytorialnego, instytucji kultury i właścicieli obiektów zabytkowych.

Prowadzony w sposób prawidłowy monitoring realizacji poszczególnych celów pozwoli na skuteczną ocenę postępów związanych z opieką i promocją dziedzictwa kulturowego województwa.